

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ
Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

Д. 13.18.580 диссертациялык кеңеши

*Кол жазма укугунда
УДК 371.3:784.67*

САТТАРОВА АЗИЗА ТЕШАБАЕВНА

**БАЛДАР ЫРЛАРЫН МЕКТЕПТЕ ОКУТУУНУН
ТЕХНОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

**13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)**

Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2019

Диссертациялык иш М.М.Адышов атындагы Ош технологиялык университетинин кыргыз жана орус тилдер кафедрасында аткарылды.

Илимий кеңешчи:

Муратов Абдыкерим Жаркынбаевич
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
И.Арабаев атындагы кыргыз мамлекеттик
университетинин педагогика кафедрасынын
профессору.

Расмий оппоненттер:

Батаканова Светлана Топчуревна
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
К.И.Скрябин атындагы улуттук агрардык
университетинин проректору.

Үкүева Бүшарипа Кожояровна
педагогика илимдеринин доктору, доцент, Ош
мамлекеттик университетинин профессорунун
милдетин аткаруучу.

Орозова Гүлбара Жалаловна
филология илимдеринин доктору, КР УИАнын
Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият
институтунун жетектөөчү илимий кызматкери.

Жетектөөчү мекеме:

Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
педагогика жана психология, башталгыч билим
берүүнүн теориясы жана методикасы
кафедралары.

Дареги: 7156000, Кыргыз Республикасы,
Жалал-Абад шаары, Эркиндик көчөсү, 51.

Диссертациялык иш 2019-жылдын 22-февралында саат 14.00.дө
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын
атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү
академиясынын алдындагы педагогика илиминин доктору (кандидаты) жана
психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
боюнча уюштурулган Д 13.18.580 диссертациялык кеңешинин жыйынында
корголот.

Дареги: 720023. Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Дареги: 720026. Бишкек шаары, Разаков көчөсү, 51. <http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2019 - жылдын 22-январында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, педагогика
илимдеринин кандидаты, доцент:

Омурбаева Д.К

ИЛИМИЙ ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Азыркы ааламдашуу доорунда балдардын адабий чыгармалар, анын ичинде ырлар менен таанышуусу улам солгун тартып, поэтикалык чыгармаларды түшүнүү деңгээли төмөндөп баратат. Кыргыз балдары бешик ыры менен уктап, бешик ыры менен ойгонгон замандар артта калып, аларды жаш чагынан компьютер, мобилдик байланыш аппараттары, ноутбук, планшет, телевизор, видео сыяктуу замандын улам жаңыланып жаткан технологиялары курчап, адабият дүйнөсүнөн бир топ алыстап кетти. Мунун өзү балдардын көркөм чыгармалардан алуучу руханий, эстетикалык, адептик тарбиясына терс таасирин тийгизип, арасынан «компьютер баштуу» (М.Шаханов) балдардын көбөйүшүн, адамдардын технологиялашуусун шарттап жатат. Натыйжада ата-энесин укпаган, улууну урматтабаган, кыргыздардын менталитетине ылайык келбеген сапаттарды алып жүргөн жаштар улам көбөйүп баратат. «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясында» өлкөнүн экономикасын көтөрүү коомдун руханий-адептик, ыймандык негиздерин чындоо менен байланышары, материалдык өсүү, алдыңкы цивилизацияларга теңелүү биринчи кезекте жаштардын адептик сапаттарын тазалоо менен бекемделери айтылган [Концепция, 237]. Мындай милдетти аткарууда балдар бакчаларындагы, мектептердеги адабий билим берүүнүн ролу зор. Балдар ырларды окуу менен эмоционалдык сезимдерин өстүрүп, алардагы каармандардан өздөрүнө өрнөк алат, турмушту таанып билүүгө жана эне тилинин байлыктарын үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Балдар ырлары – кыргыз адабиятынын бир бөлүгү, андай чыгармалар окуучунун курактык, психологиялык өзгөчөлүктөрүнө ылайык окууга, жаттоого жеңил болуп, сюжети жана композициясы жөнөкөй келип, тилдик жактан балдар үчүн татаалдык жаратпайт, эң негизгиси, бул чыгармалардын тарбиялык таасири түздөн-түз көрүнөт. Мындай чыгармалар элдик оозеки адабиятта, б.а., улуттук фольклордо да, төкмө жана жазгыч акындар чыгармачылыгында да, профессионал адабиятта да кеңири учурайт. Кыргыз адабиятынан билим берүүнүн мамлекеттик стандартында адабий чыгармаларды окуп үйрөнүү аркылуу азыркы окуучулар: биринчиден, маалыматтык; экинчиден, социалдык-коммуникативдик; үчүнчүдөн, өз ишин уюштуруу жана маселе чече билүү компетенттүүлүктөрүнө ээ болушу керектиги айтылат.

Кыргыз адабият таануусунда балдар ырларынын теориялык проблемалары, тарыхый өнүгүшү, айрым балдар акындарынын портреттери бир кыйла изилденди (Абакиров К.А., Исаков К.А., Култаева Ү.Б., Сулайманов М.С., Сооронов О.С., Саттарова А.Т., Түлөгабылов М.Т., Орозова Г.Ж., Өмүрбай М. ж.б.), бирок аларды окутуу технологиялары айрым бир

диссертацияларда (Абдраева Н.Э., Каранова Т.Н., Рахимова М.Р., Рысбаев С.К., Сакиева С.С., Токтомаматов А.Д. ж.б.) жалпыланган түрдө гана каралып өткөнү болбосо, негизинен атайын изилдөөнүн объектинен алына элек. Ошол эле учурда кыргыз адабиятын окутуу методикасы илиминде (Алымов Б., Акматов Б., Акматов К., Байгазиев С.О., Батаканова С.Т., Исамидинов И.Ч., Иманалиев К., Ишекеев Н., Момуналиев С., Муратов А.Ж., Сартбаев К., Оторбаев Б., Турдугулов А., Шаимкулов О. ж.б.) ырларды окутуунун теориялык-методикалык негиздери иштелип чыккан. Алдыңкы мугалимдер (Абдесов Н., Исаков Б.С., Сманбаев А.) андай чыгармаларды окутуунун практикалык ишмердүүлүгүн көрсөткөн. Булардын ичинен биздин диссертациялык изилдөөгө жакын эмгектер С.К.Рысбаевдин докторлук диссертациясында башталгыч класстарда фольклордук чыгармаларды этнопедагогикалык негизде өркүндөтүп окутуу проблемасы каралса, С.С.Сакиеванын диссертациясы «Адабий окуу» предметинин мазмунун, окутуу усулдарын ачууга арналат. Бул эмгектерде балдар ырларын окутууну караган айрым бир учурлар кездешет, бирок алар бир гана ушул проблеманы ачуу милдетин койбойт, ал эми Н.Э.Абдраева менен Т.Н.Каранованын кандидаттык диссертациялары жогорку окуу жайларында балдар адабияты дисциплинасын үйрөтүү маселесине арналат.

Жогорудагы айрым эмгектердин жазылганына карабай мектепте балдар адабиятын, анын ичинде ырларды окутуу *проблемасы актуалдуу* бойдон турат. Анын башкы *себептери жана карама-каршылыктары* төмөнкүлөр менен түшүндүрүлөт: азыркы учурда балдардын акыл-сезимин, тарбиясын, эстетикалык табитин өстүрүүдө ырлардын мааниси чоң болсо да, аны ишке ашыруунун илимий-методикалык негиздеринин толук аныкталбагандыгы; балдар адабиятын изилдөөнүн адабий-теориялык базасы, филологиялык негиздери аздыр-көптүр түзүлүп жатса да, ал эмгектерди мектепте колдонуунун технологиялары жеткиликтүү иштелбегендиги; мектеп практикасында балдар ырларынын көп окутулгандыгына карабай, университеттерде болочок мугалимдерди балдар ырлары аркылуу компетенттүүлүктөрүн калыптоо ишмердүүлүктөрүнүн өз деңгээлинде жүргүзүлбөй келиши; алдыңкы мугалимдер тарабынан балдар ырларын окутуунун ар кандай жолдорунун, ыкмаларынын иштелип жаткандыгына карабастан, алардын кыргыз педагогикасында илимий жактан үйрөнүлбөгөндүгү, жыйынтыкталбагандыгы жана практикага кеңири таратылбагандыгы; I-VII класстарда балдар үчүн жазылган ырларды окутууга көп сунушталып жатканы менен кара сөз түрүндөгү чыгармаларга караганда окуучулардын ыр түрүндөгү чыгармаларды кабыл алуу деңгээлинин төмөн турушу ж.б.. Дүйнөнүн образдуу картинасы азыркы балдардын окурмандык маданиятын калыптоого, алардын руханий-адептик сапаттарын өстүрүүгө

жардам берет, а бул балдар ырлары аркылуу ишке ашат жана педагогиканын актуалдуу милдеттеринин бири болуп эсептелет.

Жогоруда белгиленген карама-каршылыктарды чечүү изилдөөнүн проблемасын аныктап, темабызды «Балдар ырларын мектепте окутуунун технологиялык негиздери» деп атадык.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы» аттуу нормативдик документтин идеяларын ишке ашыруу жана ОшТУнун кыргыз жана орус тилдер кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты – мектептерде балдар ырларын үйрөтүүнүн технологияларын теориялык жактан негиздөө жана аларды практикага киргизүүнүн жолдорун иштеп чыгуу, иштелип чыккан сунуштардын натыйжалуулугун педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Балдар ырларынын табиятын, спецификасын, ааламдашуу доорундагы таалим-тарбиялык функцияларын аныктап, аларды системалаштыруу.

2. Мектепте балдар ырларын окутууну изилдөөнүн материалдарын, методдорун, методологиялык негиздерин талдоо жана аларды темага ылайык жыйынтыктоо.

3. Мектептерде балдар ырларын окуп-үйрөнүүнүн тарыхына, изилденишине обзор берүү.

4. Балдар ырларын окутуу боюнча алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, аларды талдоо жана илимий багытта жалпылоо.

5. Кыргыз балдар ырларын окутуунун проблемаларын анализдеп, андай чыгармаларды үйрөтүүнүн технологиялык негиздерин иштеп чыгуу.

6. Балдар ырларын I-VII класстарда окутуунун технологияларын эксперименттик сыноодон өткөрүү жана оптималдуу технологияларды мектеп практикасына сунуштоо.

Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөнкүдөй божомолдор коюлду жана текшерилди. Мектеп программасында сунуш кылынган балдар ырларын окутуу технологияларын дагы өркүндөтүүгө болот, эгерде:

- балдар ырларын окуп-үйрөнүүнүн методологиялык негиздери туура табылса;
- балдар ырларын окутууда алардын жалпы өзгөчөлүктөрү, тематикалык, жанрдык, тилдик бөтөнчөлүктөрү, авторлордун чыгармачылык индивидуалдуулугу эске алынса;
- балдарга арналган ырларды окутуунун тарыхый тажрыйбалары, практикасы натыйжалуу пайдаланылса;

- аталган багыттагы ырларды окуп-үйрөнүү ишмердүүлүгүндө педагогикалык технологиялардагы салттуулук менен жаңычылыктын катышы натыйжалуу пайдаланылса; окуучулардын курак жана психологиялык өзгөчөлүктөрү көңүлгө тутулса;
- балдар ырларын окутуунун технологиялык мүмкүнчүлүктөрү оптималдуу табылып, эффективдүү колдонулса; балдар ырларын окутууда текстти талдоо жумуштары максаттуу түрдө балдардын турмушу, социалдык процесстер менен байланыштырылса; окутуу менен тарбиялоонун биримдиги ишке ашырылса;
- педагогикалык эксперимент туура жана максаттуу жүргүзүлүп, алардын жыйынтыктары билим берүү ишмердүүлүгүндө эске алынса.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: мектепте балдар ырларын окутуунун технологиялары заманбап талаптарга ылайык адабият таануу, педагогика психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип ырааттуу түрдө, алгачкы жолу иштелип чыкты; балдар ырларын окутуунун тарыхы, учурдагы абалы, өзгөчөлүктөрү, буга чейинки изилдениши атайын максатта талдоого алынды; балдар ырларынын мектептин окуу программаларында, окуу китептеринде берилиши, бул багытта методисттердин, мугалимдердин тажрыйбаларын анализдөө дүйнөлүк педагогиканын методологиясына ылайык өркүндөтүлдү; мектепте балдар ырларын окутуу технологияларынын биз колдонгон түрлөрү педагогикалык эксперименттен өткөрүлүп, практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Изилдөөдөн улам айтылган тыянактар жана сунуштар мектепте балдар ырларын окутууда кыргыз адабияты мугалимдеринин сабагын, балдар акындарынын чыгармачылыгын өркүндөтүүгө жардам берет. Биздин сунуштар, табылгалар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда жана университеттерде курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда тиешелүү адистерге көмөк көрсөтүшү мүмкүн.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- атуулдук жана адептик позициясы бекем, искусство чыгармаларына жогорку эстетикалык табит менен баа бере алуучу, руханий дүйнөсү бай, тил байлыктары жогору инсанды мектепте үйрөнүлүүчү балдар ырлары аркылуу калыптандыруу.
- балдар ырлары аркылуу окуучулардын поэтикалык чыгармаларды окуп-түшүнүү, адабий чыгарма окууга кызыгуусун өнүктүрүү, эмоционалдык сезимдерин өркүндөтүү.
- адабий чыгармаларды окутуунун заманбап теориялык-методологиялык, психологиялык, педагогикалык, адабият таануучулук негиздерин колдонуу

мектепте балдар ырларын үйрөтүү технологияларын компетенциялык негизде иштеп чыгуу зарылдыгын талап кылат.

- балдар ырларын I-VII класстарда этап менен системалуу окутуу мындай ырлар тууралуу бүтүн (целостное) түшүнүктү калыптандыруу менен кыргыз адабияты предметинин жалпы контексттинде компетенттүүлүктөргө жетишүүгө салым кошот.
- балдар ырларын мектепте үйрөтүү ар бир класстын окуучуларынын поэтикалык текстти кабылдоо өзгөчөлүктөрүн, кызыгууларын эске алуу менен окутуу технологияларын тандайт.

Издөнүүчүнүн жеке салымы: балдар ырларын окутуунун натыйжалуу технологиялык негиздери изденүүчүнүн темага байланыштуу илимий-теориялык, илимий-методикалык эмгектерди талдоого алган соң өзү тарабынан табылды; аталган багытта окутуунун тарыхы, өзгөчөлүктөрү, изилдөөнүн абалы жеке өзүнүн изилдөөсүнө ылайык аныкталды; балдар ырларын үйрөтүүнүн салттуу жана инновациялык технологиялары изденүүчү тарабынан иштелип чыгып, бул технологиялардын оптималдуулугу педагогикалык эксперимент аркылуу далилденди жана айтылган сунуш-пикирлер изденүүчүнүн жеке өзү тарабынан апробацияланды; илимий кеңешчи менен авторлоштукта жазылган эки макалада анын жеке өзүнүн тема боюнча концепциялары чагылдырылды.

Изилдөөнүн натыйжаларынын тастыкталышы: Диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык конференцияларга докладдар даярдалган: М.М.Адышов атындагы ОшТУда өткөн «Современное состояние, направления, развитие инженерной техники и технологии» (Ош, 2014), «Педагогика и психология в современном мире» деген аталыштагы V эл аралык илимий-практикалык (Москва, 2017), ОшМУда «Ыйман, адеп жана маданият жылына» арналган «Этнопедагогика – заманбап социумдагы этномаданий дөөлөттөрдү сактоонун фактору катары» (Ош, 2017), «Инновационные подходы в современной науке» деген аталыштагы VIII эл аралык илимий-практикалык (Москва, 2017) конференция ж.б.. Тема боюнча иш аткарылган жерде – ОшТУда, кыргыз жана орус тил кафедрасынын кеңейтилген жыйынынын отурумунда, мектептерде, диссертациялык кеңештин алдын ала коргоо отурумунда талкууланып, иштин теориялык жана практикалык маанилүүлүгү тастыкталган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Илимий изилдөөнүн материалдары жана анын сунушталган жоболору 1 монографияда, 3 усулдук колдонмодо, чет өлкөдө жарыяланган 14, КРда чыккан 11 илимий макалада чагылдырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: Эмгектин жалпы бети – 285, анын ичинен диссертациянын көлөмү – 244, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 457, таблицалар – 19, сүрөттөр – 19.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

«Балдар ырларын мектепте окутуунун жана ал проблеманын изилденишинин тарыхы, азыркы абалы жана методологиялык негиздери» деп аталган биринчи баптын *«Балдар ырларынын табияты, спецификасы, классификацияланышы»* аттуу бөлүмүндө адегенде балдар адабиятынын табиятын жана спецификасын ачып берүү үчүн адабият теоретиктеринин изилдөөлөрүнө токтолдук, анда орус, өзбек, кыргыз адабиятчыларынын пикирлерин жалпылап келип, адабияттын бул тармагынын өзгөчөлүгү ар түрдүү куракта балдардын психологиялык жана кабыл алуу жөндөмүнө ылайыктап атайын чыгарылгандыгында же жазылгандыгында экенин көрсөттүк. Балдар – али инсан катары калыптана элек, ой жүгүртүүсү чектелүү, турмуштук тажрыйбасы жокко эсе, адамдардын арасындагы ак менен караны жакшы ажырата элек курактагылар. Алар көп нерсеге сынчыл көз караш менен карай албайт, бул же тигил идеяларга жетеленме келет, сөз байлыктары аз болот. Мына ошол өзгөчөлүктөрүнө карап алар үчүн адабият да спецификалуу айырмачылыктарга ээ. Кыргыз балдар адабияты эпикалык, лирикалык, драмалык тектерде, ар кандай жанрларда улуттук фольклордо, акындар чыгармачылыгында жана профессионалдык адабиятта узак тарыхый мезгилди басып өткөн. Биз мына ошол адабияттын ичинен балдар ырларын бөлүп алдык.

Балдар ырлары – балдардын психологиясына, жашына, түшүнүүсүнө жана кабыл алуусуна ылайыкталган поэтикалык формада айтылган же жазылган чыгармалар болуп, алар ошол курактагылардын эмоционалдык сезимдеринин өсүшүнө чоң жардам берет, мындай чыгармалар бала дүйнөсүнө жакындыгы, сюжеттеринин жана баяндоолорунун жөнөкөйлүгү, поэтикалык сүрөттөөлөрүнүн жана образдарынын татаал эместиги менен айырмаланат.

Кыргыз балдар адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрү Тоголок Молдо, А.Токомбаев, А.Осмонов, Т.Кожомбердиев, А.Кыдыров, Т.Самудинов, Б.Асаналиев ж.б. авторлор өз чыгармаларында балдардын кызыктуу турмушун чагылдырган, алардын дүйнөнү жана жаратылышты таанып билүүсүн өстүрүүгө кам көргөн ырларды жазышкан. Балдар адабияты боюнча көптөгөн классификаторлордун (В.Н.Татишев, Ф.И.Сетин, М.Түлөгабылов, В.П.Аникин, Г.Орозова) эмгектерине таянып жана бир катар принциптерди тутунуп, биз кыргыз балдар поэзиясы арналган курактагыларды үчкө ажыраттык: бөбөктөр, б.а., мектепке барганга чейинки курактагылар; кенже балдар, б.а., жети-он бир жаштагылар; өспүрүмдөр, б.а., он бир жаштан он беш

жашка чейинкилер. Балдар жазуучулары да, мектеп окуу китептерин түзүүчүлөр да ушундай ар бир куракка ылайыктуу тематикасы, сюжети жана композициясы, каармандары, сүрөттөө каражаттары бар чыгармаларды жазышы жана окуу китептерине киргизиши керек. Балдар ырларын жогорудагыдай классификациялоодо төмөнкүдөй принциптерге таяндык: ырдын тематикасы, б.а., ыр эмне жөнүндө ырдалган же жазылган; ырдын чыгыш тарыхы боюнча, б.а., ал ыр кандай тарыхый-генетикалык негизде жаралган; ырдын балдардын курак өзгөчөлүгүнө, психологиясына дал келүүчүлүгү; функционалдык принцип, б.а., атайын балдарга арналып, алардын акыл-оюнун, тарбиясынын өсүшүнө ылайыкталышы.

Ушул баптын «*Балдар ырларын окутуунун изилденишине тарыхый-педагогикалык обзор*» деп аталган бөлүмүндө кыргыз балдар ырларын окутуунун тарыхый эволюциялык жолу көрсөтүлүп, анын төмөнкүдөй этаптары белгиленди: 1-этап: улуттук фольклордогу балдар ырларын оозеки формада балдарга жеткирүү; 2-этап: ислам динин окуткан медреселердеги окуу процессине кирген балдар ырлары; 3-этап: XX кылымдын 20-30 жылдарындагы сабатсыздыкты жоюу (ликбез) иш-чараларында окутулган балдар ырлары; 4-этап: советтик учурдагы жана эгемендүүлүк жылдарындагы мектептерде атайын окуу программасында үйрөнүлгөн балдар ырлары. Бул этаптардын өзгөчөлүктөрүн ачып берүү үчүн кайсы ырлар кандайча үйрөнүлгөндүгү, алардын максат-маанилери, мазмуну жана окутуу жолдору көрсөтүлдү жана бир кылымдай аралыктагы окуу программаларында, окуу китептеринде балдар ырларынын берилиши талдоого алынды. Мисалы, 3-этапта, балдар окуй баштаган эң биринчи окуу китептерине балдар ырлары киргизилип келген. Алардын негизгиси «Алиппе» китептери болгон. Балдар ырларын окуу китептерине киргизип, окуучулардын эстетикалык табитине ылайык келген чыгармаларды тандоого К.Тыныстанов чоң эмгек сиңирген.

Андан ары диссертацияда советтик мезгилдеги жана эгемендүүлүк жылдарындагы окуу программаларында, окуу китептеринде балдар ырларынын берилиш динамикасы көрсөтүлөт.

2-параграф «Ааламдашуу доорундагы балдар ырларынын тарбиялык, таалим берүүчүлүк функциясы» деп аталып, анда «ааламдашуу доору» деген түшүнүк ар тараптуу чечмеленип, азыркы доордун жалпы белгилери, Ала-Тоо аймагына глобалдашуунун таасири, андан улам окуучулардын адабий чыгармаларга кызыгуусунун басаңдашы конкреттүү мисалдар менен бекемделип, адабияттын коомду жаңылар, балдарга таасир этер күчү тууралуу анализ жүргүзүлөт, атактуу адамдардын инсан катары калыптануусундагы көркөм сөздүн күчү белгиленет. «Ааламдашуу доору» деген түшүнүк Жер планетасында жашоочуларга XX кылымдын соңку жылдарында кирди. АКШ экономисти Т.Лифай 1985-жылы «экономиканын дүйнөлөшүүсү» («economic

globalization») деген түшүнүктү колдонуп, англис речине «globalization» деген жаңы сөздү колдонду, муну кыргыз тилине которгондо «ааламдашуу», «дүйнөлөшүү» деген маанини билдирет, кээде муну түп нускада эле «глобалдашуу» деп да пайдаланып жүрөбүз. Мына ушулар ааламдашуунун тескери таасири, балдарыбыздын кылмыштуу топтун лидерлерин өрнөк тутуусунун, «кан жыттанган» боевик кинолорду көрүүсүнүн кесепети. Өспүрүмдөр арасында өзүн-өзү өлтүрүү – суицид мурда болуп көрбөгөндөй күчөдү, балдар арасында кылмыштуулук өстү. Ушундай абалда ошол балдарды трегедиялуу жолдон сууруп чыгуунун бир жолу – аларды өтө жаш чагынан көркөм адабият дүйнөсүнө тартуу. Адамзаттын тарыхын карап көргөндө мыкты адамдарды жандап ар дайым көркөм сөздү туу туткан, сөз баккан адамдар жүргөн.

Бөбөктөргө арналган Т.Кожомбердиевдин «Канатбектин суроосу» деген ырда чоң киши менен баланын мындай диалогу кездешет:

-Ия, апаке, эмнеликтен чымчыктай

Учалбаймын көтөрүлүп абада?

Учуп барсак Маскөөдөгү байкеме

Канат бүтсө сага дагы, мага да [Кожомбердиев, 205].

Бул баланын баёо дүйнөсү, романтикалык кыялдануусу, мында алардын ой жүгүртүүсү, психологиясы жатат. Эми ага карата чоң адамдын жообу:

-Жакшы окусаң, илим берет канатты.

Карачы, уулум, тигил асман тарапты. –

Ушул маалда дүңгүрөтүп асманды

Самолёттор учуп кетип баратты [Кожомбердиев, 205].

Ырдын тарбиялык күчү ушунда – балага канатты жомок эмес, кыял эмес, илим берет экен, а илим алуу үчүн бала көп окуп, көп нерсени билиши керек.

Балдар ырларында тарбиялоочулук функция менен таанытуучулук функция бирдей болууга тийиш, анткени андай чыгармалар багытталган курактагы балдар дүйнөнү, жаратылышты, адамды толук тааный элек жашта болот. Мисалы, А.Осмоновдун «Түлкү менен каздар», «Балдар жана турналар», «Чымын-чиркей ырлары» деген чыгармаларын окуган балдар жан-жаныбарлардын жашоо турмушуна, тиричилигине аралашса, «Жамгыр ыры» деген чыгарманы окуп табияттын бир кубулушу болгон жамгырдын жашообуз үчүн канчалык пайдалуу экендигин таанып билет. Балдар өздөрүнүн эле тегерегиндегилер тууралуу «Эки алган Эмилбек», «Калпычы Канымгүл», «Эки метр Эсенгүл», «Китептин душманы» ж.б. ырларын окуган соң билип түшүнүшөт.

Кыргыз Республикасында таалим-тарбия берүү стратегиялык маселе катары каралып келет, мына ушул стратегиялык тарбиялоо ишине азыркы учурда кыргыз фольклорундагы, акындар поэзиясындагы, профессионал

адабияттагы балдар ырлары да өз салымын кошуп жаткандыгы диссертацияда көптөгөн мисалдар аркылуу чагылдырылат.

«Балдар ырларын мектепте окутууну изилдөөнүн философиялык, адабият таануучулук, педагогикалык, психологиялык негиздери» деп аталган 3-параграфта илимий изилдөөбүзгө методологиялык таяныч боло турган жалпы дүйнөлүк, советтик, орусиялык жана кыргызстандык окумуштуулардын эмгектерине обзор берип, алардын кайсыл жагын эмгегибизде кандайча пайдаланганыбызды көрсөттүк. Биздин изилдөөгө алган темабыз – мектепте балдар ырларын окутуу, методологиялык база катары философия, эстетика, этика, этнопедагогика, билим жана тарбия берүүнүн тарыхы, педагогика, психология, адабият таануу, лингвистика, адабиятты окутуу методикасы илимдеринин табылгалары, алардын теориялык ачылыштары менен тыгыз байланышары ушул бапта берилди. Дүйнөдө бардык эле илимдердин башкы методологиялык негизин философия түзөт, философия таанып-билүү тууралуу илимий билим. Бул илимдин эстетика салаасында фольклордогу балдар ырлары ХХ кылымда окумуштуулардын философиялык изилдөөлөрүндө ар тараптуу изилденген. Алар фольклордогу элдик эстетиканы, философияны, алардын табиятын, башаттарын, көркөм эволюциясын ачып берген. Бул окумуштуулар (Ю.П.Азаров, С.Ф.Анисимов, В.Ф.Асмус, Т.Аскарров, М.М.Бахтин, Н.А.Бердяев, В.Е.Гусев, Д.С.Лихачев, А.Ф.Лосев ж.б.) көркөм адабий чыгарма жана анын эстетикалык табияты тууралуу философиялык талдоолорун жүргүзүп, адабий кубулуштарды системалуу анализдөөнүн (идея, тема, образ, сюжет жана композиция, эстетикалык баалуулугу, поэтикасы, тили ж.б.), анын философиялык семантикасын ачып берүүнүн өзгөчө маанилүүлүгүн белгилеп көрсөткөн. Кыргыз эстетиги А.А.Салиев ойлоо, аң-сезим, адабият, сүрөткер жана психология, жазуучунун эстетикалык табити тууралуу китептерди жазган жана алар улуттук философиядагы олуттуу эмгектер катары бааланган. Алардын мына ошол идеялары биздин эмгекте жол көрсөтүүчү багыт катары көңүлгө алынды.

Балдар адабиятынын, жалпы эле адабияттын көркөм сөз өнөрү катары искусствонун башка түрлөрү менен карым-катышы, жакындыктары жана айырмачылыктары, турмуш чындыгын көркөм адабиятка айландыруу мыйзам- ченемдүүлүктөрү орус социал-демократтары В.Г.Белинскийдин, Н.А.Добролюбовдун, Н.Г.Чернышевскийдин теориялык изилдөөлөрүндө, адабият теориясы жана адабият таануу багытындагы Г.Л.Абрамович, Н.А. Гуляев, В.М. Жирмунский, И. Султан, М.И. Тимофеев, Б.В. Томашевский ж.б. адабиятчылардын эмгектеринде терең жалпылаштырылган. Кыргыз адабиятындагы балдар ырларын талдоодо ал эмгектер ар тараптуу жол

көрсөтүп берет: биринчиден, балдар ырларынын табиятын түшүнүүдө көмөк көрсөтсө; экинчиден, салыштырып талдоонун принциптерин үйрөтөт.

Балдар поэзиясынын теориялык проблемаларын (образ куруу, кайсы текке, кайсы түргө, кайсы жанрга кирери, алардын өзгөчөлүктөрү ж.б.) аныктоо үчүн адабий сын багытындагы иликтөөлөрдү пайдаландык. Кыргыз адабият таануусунда жана адабий сынында анчалык терең өнүкпөгөн болсо да улуттук балдар адабиятынын, анын ичинде балдар ырларынын изилдөөчүлөрү, балдар адабият таануусу калыптанган. Алар: К.Абакиров, В.Вакуленко, Ү.Култаева, М.Сулайманов, А.Саттарова, О.Сооронов, М.Түлөгабылов, С.Рысбаев, Г.Орозова, А.Муратов жана К.Исаков ж.б.. Бул окумуштуулар балдар ырларынын табиятын, фольклордогу балдар ырлары менен профессионалдык адабияттагы балдар ырларынын окшош жана өзгөчөлүү жактарын, бул же тигил тематиканын, жанрдын, акындын чыгармачылык эволюциясын, жалпы адабияттагы ордун көрсөтүп берген. Биздин изилдөө алардын балдар ырлары боюнча айткан ойлорун жетекчиликке алуу менен өз максатын көздөдү деп айтууга негиз бар.

Эмгегибиз балдар ырларын окутууга байланыштуу болгондуктан этнопедагогика багытындагы Г.Н.Волков, А.Алимбеков, А.Э.Измайлов, А.Калдыбаева ж.б. окумуштуу-этнопедагогдордун эмгектери да колдонулду.

Балдар ырларын окутуу – педагогикалык процесс, демек, анын чыгармачылык менен ишке ашуусунун теориялык маселелери педагогиканын классиктеринин эмгектеринде (Я.А.Коменский, И.К.Песталоцци, К.Д.Ушинский, Л.Н.Толстой, В.А.Сухомлинский, Ш.А.Амонашвили ж.б.) ачып берилген. Балдарды курак, мүнөз жана психикалык өзгөчөлүгүнө карата окутуу проблемасын биз методологиялык негиз кылып алган советтик психологдор адамды биологиялык түр, анын онтогенезин жана турмуш жолун индивид, адамды инсан катары карап, адамзаттын проблемаларын психологиялык аспектиден чагылдырган Б.Г.Ананьев, балдар психологиясы, баланын инсандык сапаттарынын өнүгүшү жана ага таасир эткен факторлор, инсандын гармониялык жетилүүсүнүн шарттары жана факторлору боюнча изилдөө жүргүзгөн Л.И.Божович, педагогикалык психология боюнча теоретик Л.С.Выготский, адамдын психикасынын өнүгүш стадияларын терең изилдеген А.Н.Леонтьев, жалпы психологиянын илимдер арасындагы ордун негиздеп көрсөткөн С.Л.Рубинштейн, жаш балдардын, алардын ичинде биз изилдөөгө алган балдар ырлары арналган 7-12 жаш курактагылардын психикалык өзгөчөлүктөрүн, көркөм адабиятка болгон кабылдоо психикасын үйрөнгөн Д.Б.Эльконин ж.б. окумуштуулар ар тараптуу изилдеп, эмгектерин жазган.

Адабиятты окутуунун психолого-педагогикалык өзгөчөлүгү катары В.А.Кан-Калик жана В.И.Хазан төмөнкүлөрдү көрсөтөт: көркөм-

уюштуруучулук милдеттер; көркөм-изилдөөчүлүк милдеттер; көркөм-конструктивдик милдеттер; көркөм-коммуникативдик милдеттер [Кан-Калик, 201, 62-110]. Ал эми адабият мугалимине коюлуучу психолого-педагогикалык ишмердүүлүктөр: методикалык ишмердүүлүк (методисттик жөндөм жана талант); психологиялык-педагогикалык ишмердүүлүк (окуучунун индивидуалдуу жана психологиялык, курактык өзгөчөлүктөрүн билүү; социалдык-психологиялык ишмердүүлүк (окуучунун чөйрөсүнүн абалын жана чөйрөгө, коомго мамилесин билүү). Окутуунун теориялары, сабак процессинде мугалим жана окуучу ишмердүүлүгү, балдар ырларын окутуу технологиялары И.Я.Лернер, М.И.Махмутов, Г.К.Селевко, Ю.К.Бабанский, И.Б.Бекбоев, В.П.Беспалько, В.К.Дьяченко ж.б. дидактардын эмгектеринде каралган.

«Технология» түшүнүгү аябай тез жана ар тараптуу изилденип, түшүндүрүлүп жаткандыгына карабай (А.Ю.Акмалов, В.П.Беспалько, Л.Загрекова, Б.Т.Лихачев, П.И.Пидкасистый, К.Г.Селевко ж.б.) бул термин-түшүнүктүн али так аныктамасы бириле элек. Бирок биз жогорудагы методологиялык эмгектерге таянып, педагогикалык технология дегенди белгилүү бир максаттагы жана милдеттеги билим берүүгө жетүүгө багытталган окутуунун мазмунунун, методунун, каражатынын биримдиги, окутуу процессиндеги мугалим менен окуучунун биргелешкен ишмердүүлүгүнүн ыгы, жолу деп айтабыз.

Кыргыз адабиятын окутуу, анын ичинде балдар ырларын окутуу орус адабиятын окутуу илиминин негизинде калыптанган, бул багытта мугалимдер жана методисттер (А.С.Айзерман, Е.Н.Колокольцев, Н.И.Кудяршев, Н.Я.Мещерякова, В.Г.Маранцман, Н.М.Молдавская, В.А.Никольский, В.А.Онищук, З.Я.Рез, М.А.Рыбникова, В.Р.Щербина ж.б.) адабий чыгарманы окуп үйрөнүүнүн ыкмаларын, жолдорун жана каражаттарын иштеп чыгып, советтик мектептерге сунуш кылган. Бул багытта орус жана советтик адабият илиминде балдар адабияты боюнча эмгектерди (И.Н.Арзамасцев менен С.А.Николаев, А.П.Бабушкина, Н.В.Будур, Т.М.Еремчева ж.б.) окумуштуулардын диссертацияларын илимий ишибизди жазууда колдонгондугубузду белгилей кетмекпиз. Аталган тармакта адабиятты окутуу багытындагы орус жана советтик методисттер И.К.Даниленко, Е.Е.Зубаева, Н.И.Кузнецова, И.Г.Минералова, Р.Г.Музипова ж.б. эмгектерин жазган. Бул багытта Р.С.Геливанов, Л.Л.Мальдова, Л.М.Сон, Т.В.Уткина, Н.Г.Юрченкова ж.б. окумуштуулар диссертацияларында, методикалык колдонмолорунда балдар адабиятын, анын ичинде балдар ырларын окутуунун илимий-теориялык базасын иштеп чыгышкан.

Балдар адабиятын мектепте окутуу боюнча орус методисттери тарабынан жазылган жана корголгон төмөнкүдөй багыттагы диссертациялар үйрөнүлдү: башталгыч класста лириканы окутуу (Е.Л.Глинская, Ленинград, 1968), 1-

класста окуу сабагы аркылуу окуучулардын окурмандык өз алдынчалыгын калыптандыруу (О.В.Джежелей, Москва, 1975), илимий-таанып билүүчү китептер менен иштөөнүн методикалык негиздери (Н.М.Дружинина, Ленинград, 1983), окуу сабактарында жүргүзүлүүчү чыгармачылык жумуштар (Л.Д.Мали, Москва, 1985), башталгыч класстардын окуу предметтеринде көркөм окуу аркылуу аларды адептик-эстетикалык тарбиялоо (Л.А.Павлова, Москва, 1988), башталгыч класстарда көлөмдүү чыгармаларды окутуунун методикасы (Л.С.Сильченкова, Москва, 1988), болочок мугалимдерди кенже жаштагы балдарды окутуу ишмердүүлүгүнө даярдоо (Л.И.Козлова, Москва, 1989), фольклордук чыгармаларды окутуу аркылуу кенже мектеп жашындагы балдардын адабий өнүгүүсүн жогорулатуу (А.Н.Хлысталов, Москва, 1991), оюнчук-китептер аркылуу окуучулардын окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүү (Е.В.Дьячкова, Москва, 1993), башталгыч класстардын адабий окуу сабактарында XIX кылымдагы орус поэзиясынын мурастарын окутуу (Е.А.Швайкина, Москва, 1995), башталгыч класстарда лириканы окутуу процессинде окуучулардын көркөм кабылдоосун жогорулатуу (Э.В.Гуткина, Санкт-Петербург, 1998), лирикалык чыгармаларды үйрөтүү процессинде кенже мектеп жашындагы окуучулардын окурмандык кабылдоосун өнүктүрүү (О.В.Кияйкина, Санкт-Петербург, 2005) ж.б.

Орус методисттеринин идеяларынын таасиринде кыргыз адабиятын окутуу тармагы илим катары калыптанып, анын көрүнүктүү өкүлдөрү Б.Акматовдун, Б.Алымовдун, С.Байгазиевдин, С.Батаканованын, К.Иманалиевдин, Н.И.Ишекеевдин, С.Момуналиевдин, А.Муратовдун, С.Рысбаевдин, Б.Исаковдун, С.Сакиеванын, А.Д.Токтомаматовдун, Б.А.Абдухамидованын, Б.Оторбаевдин ж.б. адистердин китептери, методикалык колдонмолору, окуулуктары жазылган.

Кыргыз мектептеринде балдар ырларын окутуунун теориялык негиздери мурда эле иштелген, б.а, методологиялык негиз салынган. Биз аны диссертациябызда конкреттештирүү менен андан ары өркүндөтүү милдетин максат кылып алдык. Аталган тема боюнча методологиялык таянычтар мектепте балдар ырларын окутууда төмөнкү маселелерге өзгөчө көңүл бурууну талап кылат: 1. Үйрөнүлүп жаткан ыр кыргыз адабиятынын өнүгүшүнүн кайсы этабын камтыйт: байыркы фольклор; кийинки фольклор; төкмөлөр чыгармачылыгы; жазгыч акындардын ырлары; профессионал адабияттын башталыш мезгили; профессионал адабияттын калыптануу мезгили; профессионал адабияттын бир кыйла өнүккөн мезгили; эгемендүүлүк жылдарындагы профессионалдык адабият. 2. Окууга сунуш кылынып жаткан балдар ырларынын азыркы окуучулардын курак өзгөчөлүгүнө, кызыгууларына ылайык келиши. 3. Балдар ырларынын поэтикалык баалуулугу. 4. Үйрөнүлүп жаткан балдар ырынын окуу

китептеринде берилиши, аны сабакта пайдалануунун мүмкүнчүлүгү. 5. Балдар ырларынын тилдик байлыктары, окуучулардын лингвистикалык, коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн жогорулатууга салым кошо алышы. 6. Үйрөнүлүп жаткан балдар ырларынын окуучулардын эстетикалык табитин көтөрүүгө жарамдуулугу. 7. Сунуш кылынган ырды талдоо процессинде окуучулардын турмуш, заман, адам, өзү тууралуу ой жүгүртүүгө түрткү бериши. 8. Сунуш кылынган чыгарманы тектик, түрдүк, жанрдык өзгөчөлүгүнө жараша интерпретациялоо. 9. Балдар ырларын окуп-үйрөнүүдө сабактын технологияларын туура тандоо.

4-параграф «Окутуунун технологиялык негиздери түшүнүгүнүн парадигмасы» деп аталды. Технологиялар дидакт окумуштуулар жана практик педагогдор тарабынан улам жаңыланып, байытылып турат. Мугалим технологиясыз сабак өтө албайт, анын сабак окутуудагы максаты технологиялар менен байланышат. Окуучулардын кызыгуулары башка нукка бурулган сайын окутуу технологияларын да жаңылап туруу талап кылынат. Мисалы, азыр маалыматтык каражаттардын адамдардын аң-сезимине таасири күчтүү тийип жаткан кезде мугалим менен окуучунун чыгармачылык ишмердүүлүгү маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) менен байланышкан учурда кыйла эффективдүү болот. Балдар ырларын мультимедия, слайд, фильм, аудио, видео каражаттар менен түшүнүү окуучулардын көрүп, угуп кабыл алуу сезимдерин жогорулатып, поэзия сабакта живопись, музыка менен байланышат. Окутуу процесси – адам ишмердүүлүгүндөгү эң зарыл жана эң керектүү процесс болуу менен дүйнөлүк педагогиканын теориясы менен практикасы бул ишмердүүлүктүн улам жаңы жана заманга ылайык технологияларын иштеп чыгышкан. Окутуудагы технология окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатууга шарт түзүп берүүчү ыкмалардын жалпы системасы, ошол процессти техникалык жактан ишке ашыруунун жолу, окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун жолдорунун синтези, ошол ишмердүүлүктү ишке ашырууга байланышкан кыймыл-аракеттердин, операциялардын ырааттуу алып барылышы.

Окуу материалынын мазмунун окуучуларга натыйжалуу жеткирүү максатында, алардын билимдери бышык жана компетенттүүлүккө негизделген болушу үчүн мугалим технологияларды тандайт, өзгөртүп, өркүндөтүп турат. Мектепте балдар ырларын окутуудагы педагогикалык милдеттердин эң башкысы – окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө жарамдуу болгон методдорду табуу. Программада берилген теманы кантип окутуу керек, кантип окуучулардын компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүү керек деген маселе окуу процессин «технологиялаштыруу» маселесин күн тартибине койду, мына ушул ийгиликке жетишүүнүн

гарантияланган жолун белгилөөчү өндүрүштүк-технологиялык процесс «педагогикалык технологиялар», «окутуу технологиялары» деген түшүнүк менен педагогика илимине кирди.

Башталгыч класстарда балдар ырларын окутууда орусиялык мугалим С.Н.Лысенкованын чечмелеп башкарууда таяныч схемаларын пайдалануу менен алдыга озуп окутуу технологиясы өткөн кылымдын аягында кеңири колдоого ээ болгон. Чечмелеп башкарууда сабакта бүт класс жооп берүүгө даяр турган, алар «ойлойм», «айтып берем», «жазып атам» деген үч кыймылдагы ишмердүүлүктү аткарган. Мугалим бир таяныч же зарыл окуучу менен иштейт, калгандар өз алдынча тапшырмаларды аткара берет. «Жооп бер!» деген буйрук этиш анын сабактарында колдонулбай, окуучулар кээде мугалимдин ролунда да турган. Алардын баары катуу добуш менен сүйлөшкөн. Анын методикасында «таяныч сигналдар», же жөн гана «таянычтар» болуп, анда мугалим кайсы окуучуга кайсы убакта кандай тапшырма берүү керектигин иштелип чыккан. Алдыга озуп окутуу технологиясында болсо кийин өтүлүүчү айрым материалдар алдын ала тааныштырылган. С.Н.Лысенкованын сабактары жааматтык-кошоктошкон, жекелик технологияларга негизделет.

Ошол эле жылдарда ленинграддык мугалим Е.Н.Ильин адабиятты адамды калыптандыруунун системасындагы предмет катары кароо технологиясын өнүктүргөн. Адабиятты салттуу окутууда окуучулар чыгармадагы идеяны, сюжетти таанып-билүүнү биринчи орунга коюп, андан тарбиялык таасир алуу экинчи орунда турса, Е.Н.Ильиндин педагогикалык технологиясы көркөм адабияттан тарбиялык таасир алууну биринчи орунга чыгарган. Балдар чыгармадан ар бири өзүн, өз чындыгын издешкен жана майда деталдарды да анализдешкен. Окуучу менен мугалим мамилеси кызматташтык педагогикасынын бири-бирин түшүнүшү, бири-бирин сыйлоо, полилог (сукбатташуу) ж.б. принциптерине ылайык уюштурулган. Советтик педагогикада башталгыч класста жалпы окуу көндүмдөрүн өркүндөтүү технологиясы (В.Н.Зайцев) да кеңири колдонулган. Азыркы учурда адабиятты, анын ичинде балдар ырларын окутууда кеңири тараган заманбап педагогикалык технологияларды карап көрөлү.

Предметке багытталган (предметно-ориентированные) технологиялар. Балдар ырлары 1-класста «Алиппе», 2-4-класстарда «Адабий окуу», 5-7-класстарда «Адабияттык окуу» предметтеринде үйрөнүлөт. «Алиппенин» негизги максаты мектепке жаңы келген балдарга тамга таанытуу, адегенде муундап окууну үйрөтүү, андыктан ошол предметтин өзгөчөлүгүнө ылайык чыгармалар сунушталат. Алардын муун сандары эске алынат. Мисалы, С.Рысбаев жазган «Алиппе» китебинде «Алиппеден» кийинки мезгил» бөлүмүндө улуттук аң-сезимди көтөрүүчү, улуттук

этнографиялык, этнопедагогикалык таанытымы күчтүү ырлар берилет. Предметке багытталган технологиялардын өзөктүү негизи – дифференцирленген окутуу технологиялары. Мында ар бир окуучунун жалпы даярдыгы, психологиясы, предметке кызыгуусу же кызыкпоосу, бат же жай иштөөсү ж.б. индивидуалдуу өзгөчөлүгү эске алынып тапшырмалар берилет жана жооп алынат. Мында балдар ырлары боюнча тапшырма берүүдө, текстти окутууда, жаттатууда, талдоодо класс болжолдуу түрдө жогорку, орто, төмөнкү деңгээлге бөлүнүп алынып, чейректе, жыл ичинде ар бир окуучу үчүн дифференцирлөөнүн диагностикасы түзүлүп, төмөнкү деңгээлдегилерди жогорку деңгээлдегилерге жетиштирүү багытында чыгармачылык иштер жүргүзүлөт. Предметке багытталган технологиялардын дагы бир түрү – концентрленген окутуу технологиялары. Мында окуучунун иштөө, кабыл алуу жөндөмдүүлүгүнүн динамикасын өстүрүүчү ыкмалар колдонулат, окуу процессинин структурасын оптималдуу уюштуруу концентрленет. Мисалы, кээ бир балдар ырларын окутууда аны жазган автору тууралуу, жазылган мезгили же ырдын айрым саптарындагы балдарды өзүнө тарта ала турган учурлары тууралуу маалыматтар берилип, окуучулардын кызыгуулары ойгонуп, ойлору бир жерге топтолуп калат. Буга жетүүдө мугалим менен балдар өз ара биримдикте окуу, дидактикалык оюндарды колдонуу ыкмаларын пайдаланганы эффективдүү.

Инсанга багытталган (лично-ориентированные) окутуу технологияларынын өзгөчөлүгү – ар бир окуучунун интеллектин, индивидуалдуулугун, кеп маданиятын, сынчыл жана чыгармачылык ойлорун өстүрүүгө багытталат, бул үчүн балдар ырларын үйрөтүүдө педагогикалык чеберчиликке, изилдеп окутууда, долбоорлоого өзгөчө маани берилет. *Эвристикалык окутуу технологияларында* жарым-жартылай изилдөө ишке ашып, балдар ырларын талдоодо адабий сын макалалар, адабиятчылардын пикирлери колдонулат. *Диалогдук (диалоговые) технологиялар* болсо эки окуучунун, же мугалим менен окуучунун диалогуна негизделет. Бул технологиянын теориялык жоболорун иштеп чыккан окумуштуулар (М.М.Бахтин, Л.С.Выготский, В.С.Библер, Г.Г.Гадамер ж.б.) диалог адамдын жетилүүсүндө, билбегенин билип алуусунда, коммуникативдик ишмердүүлүгүндө чоң мааниге ээ экендигин белгилешет. Окуу китептеринде диалог ырлар берилген, ошол эле кезде көпчүлүк ырлардын идеясын түшүнүүдө окуучулар бири-бири менен диалогго чыгат.

Маалыматтык-коммуникациялык (информационно-коммуникационные) технологиялар (МКТ). Азыркы ааламдашуу доорунда маалыматтардын жана интеграциянын аябай өсүшү кыргыз мектептеринде балдар ырларын окутууга да өз таасирин тийгизди. МКТ окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн өстүрүп, мугалимдин окуучулар менен көп жактуу иштөөсүнө шарт түзөт,

компьютер балдардын интерактивдүүлүгүн жогорулатат. Балдар ырларын окутуу процессинде МКТ аркылуу окуу маалыматтарын кененирээк жеткиребиз, компьютерге ырларды жана алардын үзүндүлөрүн жазуу менен боёктор, түстөр, үн аркылуу окуучуга таасир этүү мүмкүнчүлүгүн арттырабыз, сабакта аз убакытта көп нерсе билдирүүгө жетишебиз. Мисалы, жаныбарлар тууралуу ырларды талдоо учурунда ошол жаныбардын сүрөтүн, видеодогу элесин, үнүн, кайсыл жерде жашаганын экран аркылуу көрсөтүп турабыз. V-VII класстарда интернет ресурстары аркылуу окуучулар тема боюнча материалдарды, окулуп жаткан чыгарманын автору тууралуу материалдарды жыйноого жетишет, ар бири жыйнаган материалдарын жалпы класска презентациялайт. Азыркы окуучу китептеги тексттерди окууга караганда компьютерден көргөндү артыкча деп эсептейт, андыктан балдар үчүн пейзаждык ырларды окутууда кыргыз жеринин жаратылышы тартылган видеоклиптер, слайддар, дисктер ж.б. МКТ каражаттары колдонулат.

Оюн технологиялары. Оюн – баланын ишмердүүлүгүндөгү, психологиялык жана курактык өнүгүүсүндөгү маанилүү факторлордун бири. Оюндун түрү, формасы, аткарылган учуру көп. Мына ошолордун ичинен сюжеттик-кыймылдуу жана дидактикалык оюндар балдар ырларын окутууда өзгөчө маанилүү технология болуп эсептелет. Бул технологиянын артыкчылыгы – окуучу менен мугалим жакындашат, окуучулардын фантазиясын, ой жүгүртүүсүн өстүрүп, сабакка болгон активдүүлүгүн жогорулатабыз. Балдар ырларын окутууда эффективдүү оюн технологияларынын атрибуттары: сөз оюндары, сабак-саякат, сабак-викторина, адабий сканворд ж.б. *(Бул технологияга иштин 4-бабынын 2-параграфында атайын токтолобуз).*

Ден соолукту сактоочу (здоровьесберегающие) технологиялар. Экологиялык жана климаттык оор кырдаалдардын учурунда окуучунун ден соолугуна кам көрүү ар бир мугалимдин милдети. Балдар куунак болуп сабак окуу үчүн топтук дискуссия, окутуунун интерактивдүү методдору, кыймылдуу оюндар ж.б. технологиялар колдонулат. Булар балдардын сабакта эркин отуруусуна, чарчабашына, психологиялык жактан жабыркабашына шарт түзөт.

Балдар ырларын окутуунун технологиялык негиздери: *Лингвистикалык* – мында ырлардын текстин талдоонун тилдик багыттары: тексттеги сөздөрдүн лексикалык мааниси, омонимдер, синонимдер, антонимдер, туруктуу сөз айкаштары, диалектилик өзгөчөлүктөр, кесиптик лексика, сөздөрдүн орун тартиби ж.б. көрүнүштөр анализге алынуу менен поэтикалык речтин байлыгы, таасирдүүлүгү, жеткиликтүүлүгү ачып берилет. *Адабияттаануучулук* – мында балдар ырларынын тексти адабият теориясынын аспектисинен түшүндүрүлөт, б.а, ырдагы ритм, рифма, куплет, салыштыруу, эпитет, гипербола, литота,

жандандыруу, метафора, метонимия, аллегория ж.б. түшүнүктөр талдоого алынып түшүндүрүлөт. *Педагогикалык* – бул эң биринчи кезекте балдар ырларынан окуучулар ала турган тарбиялык маани менен байланышат. Ар кандай чыгарма, анын ичинде балдарга арналган чыгармалар ошол балдардын адептик сапаттарын өстүрүү, эстетикалык табитин жогорулатуу, оң жүрүштү турушка үйрөтүү максатында жазылат. Мугалим бул же тигил балдар ырын талдоо процессинде педагогикалык түшүнүктөр менен жана таалим-тарбиялык көз караш менен мамиле кылат. *Психологиялык* – бул биринчи кезекте бул же тигил балдар ырлары бул же тигил курактагы окуучулардын кабыл алуусуна, сезимине, ой жүгүртүүсүнө кандайча таасир эткендиги менен байланыштуу. *Этнопедагогикалык* – кыргыз балдар ырларында кыргыз элинин педагогикалык маданияты, б.а., калктын кылымдар бою жаш муунду тарбиялап келе жаткан салттары кандайча интерпретациялангандыгы ачылып берилет.

Ошентип, биринчи бап, жалпысынан, илимий изилдөөбүздүн теориясын, тарыхын, методологиясын аныктап алууга, ошол багытта анализ жүргүзүүгө жана синтездөөгө арналды.

Диссертациянын **«Балдар ырларын окутуу боюнча изилдөөнүн материалдары жана методдору» аттуу 2-бабынын 1-параграфы** «Балдар ырларынын окуу программаларында, окуу китептеринде сунушталышынын теориялык-практикалык проблемалары» деп аталат.

Изилдөөнүн объекти окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарындагы «Алиппе», «Адабий окуу», V-VII класстардагы «Адабияттык окуу» курсундагы балдар ырларын окутуу процесси болгондуктан илимий-теориялык адабияттарды үйрөнүү, анализ жана синтез, алдыңкы тажрыйбаларды жыйынтыктоо, педагогикалык эксперимент методдору менен илимий изилдөө ишке ашырылды.

Изилдөөнүн предмети жалпы билим берүүчү мектептердин окуу программаларына сунуш кылынган балдар ырларын окутууну өркүндөтүүнүн технологиялык негиздери болгондуктан ошол балдар ырлары илимий изилдөөбүздүн *негизги материалдары* да болуп эсептелет.

Биздин изилдөөнүн материалына азыркы учурда башталгыч класстарда колдонулуп жүргөн төмөнкү китептер кирди:

1-класс: С.Рысбаев «Алиппе» жана жарыш түрдө: Б.Кубаталиева, А.Абыканова, М.Асаналиева «Алиппе».

2-класс: А.Токтомаматов «Адабий окуу» жана жарыш түрдө: Б.Абдухамидова ж.б. «Адабий окуу».

3-класс: А.Токтомаматов «Адабий окуу» жана жарыш түрдө: Б.Абдухамидова ж.б. «Адабий окуу».

4-класс: А.Токтомаматов «Адабий окуу» жана жарыш түрдө: С.Рысбаев, Б.Абдухамидова ж.б. «Адабий окуу».

Кошумча окуу китеби: 1-4-класстар: «Дил азык».

Башталгыч класста балдар ырлары сунуш кылынган предмет – 1-класстарда «Алиппе» жана 2-4-класстарда «Адабий окуу». Ал эми негизги мектептин 5-класстары үчүн окуу китептеринин авторлору К.Артыкбаев, Б.Исаков, 6-класстары үчүн А.Сманбаев, Н.Ишекеев, 7-класстарды үчүн Б.Алымов, А.Муратов. 8-11-класстардын окуу программаларына балдар ырлары сунушталган эмес.

Азыркы мектептин башталгыч класстарындагы «Алиппе» жана «Адабий окуу» окуучуну балдар ырлары менен окутуу процессинде мугалимдин, окуу китебинин, окуучулардын жардамы менен таанышат. Окуучулар балдар ырларын окууда өз алдынча окуу ишмердүүлүгүнө ээ болуп гана калбай, ал чыгармалардын негизинде тексттин айланасында аңгемелешүү өткөрөт, суроо-жооп уюштурат, ырдын теориялык өзгөчөлүктөрүн адегенде эмпирикалык, бара-бара илимий мүнөздө үйрөнө баштайт. Ошондой эле балдар ырлары башталгыч класс окуучуларын шар окуудан сезимдүү окууга, тексттин мазмунун өздөштүрүүдөн анын эстетикалык кунарын сезүүгө көнүктүрөт.

Дал ушул класста адабиятты көркөм чыгармачылык катары түшүнүү көндүмдөрү пайда болуп, калыптана баштайт, окуучунун мугалим менен биримдикте ырдын авторунун оюна жетүү мүмкүнчүлүгү ачылат, өзүн ырдагы каармандар менен байланыштыруу ишмердүүлүгү өнүктүрүлөт.

Окуучулар мурдагы 1-класстагы таанып-билүү мүнөзүндөгү жана тамга таанытууга ылайыкталган тексттерден эми нагыз идеялык-эстетикалык баалуулугу заманбап көркөм адабий тексттерди үйрөнүүгө өтөт. Андыктан башталгыч класстын окуу программаларын түзүүчүлөр «Адабий окуу» предметинде төмөнкүдөй критерийлерди (чен-өлчөмдөрдү) жетекчиликке алышат: окуу материалдарынын балдардын жаш өзгөчөлүктөрүнө карай жеткиликтүүлүгү, түшүнүктүүлүгү; балдар ырларынын көркөм эстетикалык сапатынын жогорулугу; чыгармада жалпы адамзаттык гуманисттик идеялардын чагылдырылышы; улуттук сезимди, кыргыздык мекенчилдикти көтөрүүгө көмөк көрсөтүүсү; кыргыз адабий тилинде жазылышы; окуучулардын окуу жана түшүнүү, талашып-тартышуу ишмердүүлүктөрүнө жол ачууга багыт бере алышы; кызматташтык педагогикасына, мугалим жана окуучу диалогуна шарт түзүүсү; тематикалык көп түрдүүлүк; ар түрдүү авторлордун чыгармаларынын болушу; кыргыз адабиятынын ар түрдүү доордогу турмушун чагылдырышы ж.б..

Мамлекеттик стандарттын жана окуу программасынын талабы боюнча биринчи класста, б.а., «Алиппе» окуу китеби менен иштөө

мезгилинде негизги көңүл төмөнкүдөй ишмердүүлүктөргө бурулат: тамга тааный элек балага тамгаларды таанытып сабатын ачууга; сөздөрдү муунга бөлүп окуп кетүүгө; өтө чакан тексттерди окуп окуу техникасын өздөштүрүүгө; шар окууга; көркөм окууга; жөнөкөй ой берилген тексттердин маанисин айтып берүүгө; аң-сезимдүү окууга; түшүнүп окууга; диалогдоштуруп, ролдоштуруп окууга; тексттердин айрым бөлүктөрүн жаттап алууга ж.б..

Ушундай ишмердүүлүккө жетишүүдө балдар ырларынын ролу өтө жогору. Алардагы куюлушкан речь, ыргактуулук, уйкаштык окууга жаңы ынтаа коюп жаткан баланы өзүнө тартып турат. А.Осмоновдун «Түлкү менен каздар» аттуу ырын окутуудагы бул чыгармадагы автордун куюлушкан речи, ыргактуулугу, уйкаштыгы, диалогдук мазмун балага мугалим тарабынан кандай ыкмалар жана жолдор менен сунушталганда майнаптуу болору мисалдар менен тастыкталды.

С.Рысбаев «Алиппе» китебинде 1-класстын окуучуларына тексттин ар түрдүү жеринен адаптациялап берет. Бул ырдын 1-класстарга ылайыктуулугу тамгалардын жазылышын, тыбыштардын айтылышын үйрөнүп жаткан окуучуларга өтө зарыл болуп, тилдеги аллитерация (окшош үнсүз тыбыштардын кайра-кайра кайталанып келиши, мисалы, «Каа, каа, калың каз, кармап жеймин, кардым ач» дегендеги «к» тыбышы) жана ассонанс (окшош үндүү тыбыштардын кайра-кайра кайталанып келиши, мисалы, «Ай, ай, ач түлкү, андай дебе, балам жаш» дегендеги «а» тыбышы ж.б.) көрүнүштөрүнүн көптүгүндө. Тексттин окуу китебине кирбей калган бөлүктөрүндө да аллитерациялар («Май, май, майпаңдап, майпаңдабай, бери бас», «Бой, бой, бойтондоп, бойтондошуң эң ырас», «Борс, борс, борсулдак, кайдан чыктың корсулдап», «Шып. Шып, шыпылдак, шыпылдаган куу чунак» ж.б.) жана ассонанс («Эй, эй, куу түлкү, эки балам жылаңбаш») [bizdin, 448] учурайт. Ушул текст менен окуучуларга бири Түлкү, бири Күчүк, калгандар Каздар болуп ырды окуу тапшырмасы берилген, экинчи тапшырмада «Өзүңдү эр ойлосоң, өзгөнү шер ойло» деген макалды окуп түшүнүү жана аны жазып алуу тапшырмасы сунушталган. Автор мында ырдагы каармандар менен макалдын идеясын салыштыруу ишмердүүлүгүн текшерүү максатын көздөгөндүгү туура табылган ыкмалардан. Бир катар ырлар балдардын окуу жана жазуу компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга, тамгаларды туура таанып, муундап окуп берүүсүнө, жалпы эле курак өзгөчөлүгүнө ылайыкталганын айтууга тийишпииз. Буга мисал катары Б.Асаналиевдин «Капар менен карга» деген ырын алып карасак болот:

Ка-пар: - Кар-га, кар-га!

Бу-туң ү-шү-бөй-бү кар-да?

Кар-га: - Кар-р, кар-р,

Кап-ка-ра ө-тү-гүм бар [Кубаталиева, 212, 45].

Бірдын 1-класстарга ылайыктуулугу: жаңы тамгаларды («к», «г») окууга дал келиши; муундарга жөнөкөй бөлүнүшү; ыргактуулук; карга менен Капардын диалогунда алардын кызыгууларынын, жашоо-турмушунун берилиши; окурмандын таанып билүүсүн өстүрүүсү, б.а., каргалардын уясынын жарда болушу, буттарынын үшүбөшү ж.б.

2-класстар үчүн Б.Абдухамидова, С.Рысбаев, К.Ибраимова автор болушкан «Адабий окуу» китеби [Абдухамидова, 16] негизги он төрт бөлүмдөн турат: элдик оозеки чыгармалардан – 1 ыр, элдик акындар чыгармачылыгынан – 4 ыр, жазма адабияттан – 48 ыр. Демек, авторлордун улуттук фольклорго жана элдик акындар чыгармачылыгына көңүл бөлбөй койгондугу окуучуларды кыргыз адабиятынын тарыхы менен тааныштыруу жагынан бир кыйла өксүтөт. Бул класста балдар ырларын сунуштоонун эң маанилүү жагы – ырларды тематикага бөлүп беришкендигинде, ал эми ал тематика окуу жылынын жүрүшү боюнча календардык даталарды жана жыл мезгилдерин ээрчип отурат. Мунун оң жагы – балдар окуган ырларын айлана-чөйрө, табият, күз, кыш, жаз, жай жана ал учурдагы эмгек процесстери, балдардын кыймыл-аракеттери, оюндары менен байланышып жүрөт. Тескери жагы – андай тематикага ылайык келбеген ырлар окутууга сунушталбай калат.

3-класстар үчүн Б.Абдухамидова, С.Рысбаев, К.Ибраимова автор болушкан «Адабий окуу» [Абдухамидова, 17] китеби негизги он сегиз бөлүмдөн турат. 1-чейректин «Менин кымбат досум – китеп» деген 1-саатында Б.Асаналиевдин «Жакшы китеп», А.Осмоновдун «Китептин душманы» деген эки ыры берилет, анда окуучулар адам жашоосундагы китептин мааниси тууралуу билип, «Бардыгынан ким жаман – китеп жырткан шум жаман» (А.Осмонов) деген саптардагы тарбиялык-таалимчил насааттар менен таанышат.

Ал эми 4-класс башталгыч класстын жыйынтыктоочу этабы болуп, булар үчүн окуу китебин С.Рысбаев, К.Ибраимова, Б.Абдухамидова жазган [Рысбаев, 351]. Китеп он бөлүмдөн туруп, алар мурдагы китептерден айырмаланып, чейректерге ажыратылбай берилген. 4-класста окуучулардын көркөм чыгармаларды өз алдынча окуу маданияты, түшүнүү жана талдай билүү ишмердүүлүгү бир топ жогорулап калгандыктан окуу китебинин авторлору прозалык чыгармаларды, анын ичинде фантастика, уламыш, аңгемеден үзүндү, жомок ж.б. жанрдагы чыгармаларды көбүрөөк бере баштагандыктан, бир бөлүм дүйнөлүк адабиятка бөлүнгөндүктөн кыргыз балдар ырлары азыраак орун алып калган. Бирок бул балдар ырлары аз берилген дегендикке жатпайт, жөн гана 2-3-класстарга салыштырмалуу азыраак катышты ээлеген. Бул класста жалаң гана балдар ырлары эмес, кыргыз элинин эпикалык мурастары болгон «Манас», «Эр Төштүк»,

«Кожожаш» эпосторунун өтө чакан үзүндүлөрү адаптацияланып берилген, аларды да биз балдар адабиятына ылайыкталган тексттер катары кароого тийишпиз.

Ошентип, башталгыч класстардын окуу китептеринде балдар ырларынын берилиши негизинен талапка жооп берет, анда балдардын таанып-билүүсүн, эстетикалык табитин өстүрөр чыгармалар тандалган деп айтууга негиз бар.

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн билим берүү мекемелеринин V-IX класстарында кыргыз адабияты предмети боюнча программада балдар ырларына да көңүл бурулган. Башталгыч класстарга караганда орто мектептин негизги класстарында атайын балдар үчүн ырлар азыраак киргизилет. Башталгыч класстарда жана V-VII класстардын «Адабияттык окуу курсунда» балдар ырларын үйрөтүү окуучулардын курактык жана психологиялык төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү менен байланышат. *Кенже жаштагы балдарда:* оозеки кебине караганда жазуу кеби өсө баштайт; жомоктун жомок экенин ажырата билип, жомокко караганда реалдуу турмуш тууралуу чыгармаларды окууга кызыгуусу өзгөрөт; мугалимдердин, башка классташтарынын алдында көп окуган, көптү билген болуп көрүнгүсү келет; көп учурда колуна туш келген китепти окуй берет, андыктан мугалимдин, ата-эненин, китепканачылардын жардамына муктаж болот; бул курактагылар эмоционалдуу келип, көп нерсени аңдай бербейт же башкы нерсе менен жардамчы нерсени толук ажырата албай калат; көңүл буруусу туруксуз келет. Бул курактагы балдар шаар жеринде көбүрөөк бош болот да, ар кандай таасирлерге азгырыла баштайт, мына ушул убакта аларга китептер дүйнөсүнө кирүү зарыл болот. *Тестиерлерде:* бул курактагылар 10-12 жаштан жомок менен чындыктын, жалган менен чындыктын айырмасын биле баштайт; баатырлар, саякатчылар, даңазалуу спортчулар ж.б. кызыктуу инсандар тууралуу окууга өзгөчө кызыгат; жаратылыштын кызыктуу кубулуштары тууралуу чыгармалар менен таанышкысы келет; тарыхый адамдар тууралуу окуп жатып, өздөрүн ошолордун ордуна коёт да, тез эле эрдик көрсөткүч куракка келип, жетилип, чоң адам болууга ашыгат; ырларды жаттап, башкалардын алдында айтып жүрүүгө кызыгат; балдар адабиятын гана эмес, чоңдор үчүн жазылган китептерди да окугусу келет ж.б.. *Өспүрүм куракта:* китептерди өзү тандап ала баштайт; түшүнүксүз сөздөрдү өзү ылгап, таап, маанисин өзү чечмелөөгө кызыгат; тил байлыктары өсүп, эстетикалык кабылдоосу, табити жогорулайт; балдар адабиятын гана эмес, чоңдор үчүн жазылган чыгармаларды да окууга киришет; окуган чыгармалары тууралуу ойлорун башкалар менен бөлүшүп турат ж.б.

Мына ушул пикирлер башталгыч класстар менен негизги класстардагы балдар ырларынын сунушталышы менен байланышат да, ошонун өзү окутуу өзгөчөлүктөрүн көрсөтөт.

Башталгыч класстарда мугалимдин эң негизги ишмердүүлүгү окуучулардын балдар ырларын туура, так окуй билишине жана ошол окуган текстти түшүнүшүнө багытталат, ал эми V-VII класстарда окуганын түшүнүү гана эмес, аны талдай билүүгө, турмуш менен байланыштырууга жумшалат, өздөрү да тексттин негизинде суроолор-тапшырмаларды түзөт, ырды кара сөзгө айлантып жазат, айрым тексттерди инсценировкалайт. Ырлардын идеяларынын негизинде дискуссияга катышат, ырдагы лирикалык каармандын образын ачууга аракет кылат, тексттеги түшүнүксүз сөздөрдү сөздүктөрдүн жардамы менен түшүнө билет.

«Балдар ырларын окутуу боюнча изилдөөнүн методдору» аттуу 2-параграф эки бөлүктөн турат. *Биринчиси – изилдөөнүн теориялык методдору.* Метод – түздөн-түз кыргызча которгондо «жол», «артынан баруу» деген маанилерде. Метод – теориялык жана практикалык жактан чындыкка жетүүнүн, материалды өздөштүрүүнүн белгилүү бир эрежелери, нормалары, ыктары. Ал изилдөөнүн методологиясы менен тыгыз байланыштуу. Изилдөөнүн методологиялык таянычтары туура аныкталып, табылса, методдор туура табылат. Биз теманы ачып берүүдө төмөнкүдөй методдорду колдондук. *Байкоо методунда* байкала турган объекти болгон балдар ырларын окутуу, балдардын ырларды кабыл алуу, өздөштүрүү процесси сыяктуу ишке зарыл нерселерди бөлүп алып, байкоонун максатын, милдеттерин белгилеп, схемасын иштеп чыктык. Бул үчүн ондогон мектептерде болуп, балдар ырларын окуткан мугалимдердин иштөө ыкмаларына, методикалык сунуштарына жана алардын аткарылышына байкоо жүргүздүк. Байкоо бизге керектүү маалыматтын толук чындыгын көрсөтө албайт, бирок ал көп убакытты жана атайын изилдөөлөрдү талап кылбаган жөнөкөй метод болгону менен баалуу. *Тажрыйбаларды талдоо жана жыйынтыктоо, аларды иште колдонуу методу* окутуу технологиялары багытындагы эмгектер үчүн өзгөчө зарыл. Диссертациялык изилдөөдө кыргыз адабиятын интеграциялап окутуу боюнча М.Тешебаевдин, дидактикалык чыгармаларга кирген балдарга арналган санат-насыят ырларын окутуу багытында К.Беделованын, Тоголок Молдонун «Телибай Тентек» поэмасын үйрөтүү боюнча С.Батаканованын, Тоголок Молдонун «Иттин доолдай тиктирем» деген ырын окутуу методикасы боюнча М.Абдыкадырованын, А.Осмоновдун «Кыргыз тоолору» деген ырын талдоо технологияларын көрсөткөн Б.Батыркуловдун ж.б. адистердин тажрыйбаларын үйрөндүк. Мугалимдердин жана методисттердин тажрыйбаларын үйрөнүү методун төмөнкүдөй максаттарда пайдаландык: биздин балдар ырларын окутуу боюнча сунуш кылган технологияларды башка методисттердин жана мугалимдердин тажрыйбалары менен ылайык келиши же келбеши; эмгекте айтылган илимий жоболордун практикалык негиздемесин табуу;

технологияларды салыштыруу, ассоциациялоо ж.б.. *Илимий булактарды (первоисточники) үйрөнүү методу*. Бул багыттагы изилдөөлөр архивдик маалыматтар менен камсыздоо деп да аталат. Биздин эмгекте ХХ кылымдын 20-30-жылдарынан тартып окуу программалары, окуу китептери, хрестоматиялар үйрөнүлдү. Ал үйрөнүлгөн материалдар балдар ырларын окутуунун тарыхый динамикасын туура аңдап билүүгө көмөктөштү. Мындай метод методологиялык туура багыт алууну, илимий ойлордун жана корутундулардын аргументтүү болушун камсыздайт. *Мектептеги документтерди анализдөө методу*. Мектепте класстык журналдар, сабактардын жүгүртмөлөрү, методикалык секциялардын токтомдору, мугалимдердин календардык пландары, план конспектиери, сабактардын стенограммалары ж.б. документтер топтолгон. Биз эксперимент жүргүзгөн мектептерде мындай документтерди дыкаттык менен карап, алар аркылуу окуучулардын балдар ырлары боюнча өтүлгөн сабактардагы өздөштүрүүсүнүн ар кандай жагдайларын аныктадык. *Окуучулардын чыгармачылыгын үйрөнүү методу*. Изилдөөгө алган тема боюнча жүздөгөн окуучулардын чыгармачылыгын үйрөнүп чыктык. Чыгармачылык – бул балдардын баарында бирдей болбогон көрүнүш. Окуучулардын дил баяндарын, эсселерин, балдар ырларына окшотуп жазган ырларын үйрөнүп чыгуу менен бул проблема кайсы мектепте кандайча окутулуп жаткандыгын аңдоого жетиштик. Мугалимдердин жетишпеген жактары, окуучулардын кызыгуулары, балдар акындарынын чыгармачылыгындагы оң-терс жактар да ушул метод аркылуу аныкталат. *Аңгемелешүү (беседа) методу*. Бул методду ар түрдүү формада колдондук. Биринчиси балдар ырларынын азыркы абалы тууралуу мугалимдер менен баарлаштык, экинчиси, балдардын кызыгуулары, ырларга баа берүүлөрү тууралуу окуучулар менен аңгемелештик, үчүнчүсү, үй-бүлөдө адабиятка, анын ичинде балдар адабиятына кандай карай тургандыгын билүү үчүн ата-энелер менен кеңири сүйлөштүк.

Экинчиси – изилдөөнүн эксперименттик методу. Эксперименталдык база катары Ош шаарындагы №17 Ю.А.Гагарин атындагы гимназия-мектеби, №42 «Керме-Тоо» орто мектеби, №31 Курманжан датка атындагы орто мектеп, Ош областынын Кара-Суу районундагы А.Эшматов атындагы орто мектеби, С.Алайчы атындагы инновациялык-гимназия мектеби тандалды. Ошол эле кезде Ош мамлекеттик университетинин, Ош гуманитардык-педагогикалык институтунун, Жалал-Абад мамлекеттик университетинин жана Баткен мамлекеттик университетине караштуу Кызыл-Кыя гуманитардык институтунун «Балдар адабияты» дисциплинасынын окутулушу жана студенттердин билим деңгээли, республиканын көптөгөн башталгыч класс жана адабият мугалимдери эксперименттин байкоо учурларына тартылды, негизинен бул учурда анкеталар таратылып,

аңгемелешүүлөр өткөрүлдү. Биздин педагогикалык эксперимент үч этапта 2011-2018-жылдарда жүргүзүлдү. Педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө 1-4 жана 5-7-класстарда балдар ырларын окутуунун компоненттерин иштеп чыктык. Балдар ырларын окутуунун компоненттери анын максатынан, милдеттеринен, каражаттарынан, формаларынан, методдорунан, натыйжаларынан жана жыйынтыгын текшерүүнүн чен-өлчөмдөрүнөн турду.

Таблица 2.6 – Балдар ырларын окутуунун компоненттери

Максат	Мектепте балдар ырларын окутуу технологияларын өркүндөтүү.
Милдет	Балдар ырларын окутуунун жалпы проблемаларын анализдөө, Мектепте балдар ырларын үйрөтүүнүн илимий-методикалык системасын иштеп чыгуу, Балдар ырларынын азыркы окуучулардын адабий билим жана тарбия алышына тийгизген таасирин аныктоо жана аларды педагогикалык процессте пайдалануу.
Каражат	Кыргыз фольклорундагы, элдик ырчылардын жана профессионал акындардын чыгармачылыгында балдарга багышталган ырлар.
Формалар	Сабак жана класстан, мектептен тышкаркы иштер.
Методдор	Аңгемелешүү, айтып берүү, түшүндүрүү, талкуу, оюн технологиялары, аңгеме жүргүзүү, текст окуу, ыр жаттоо, ыр угуу ж.б.
Натыйжа	Окуучулардын поэзия тууралуу түшүнүктөрүнүн калыптанышы. Окуучулардын эстетикалык табитинин өсүшү. Балдардын окурмандык кызыгууларынын жогорулашы. Окуучулардын адептик, эрктик сапаттарынын, эмоционалдык сезимдеринин өсүүсү.
Жыйынтыгын текшерүүнүн чен-өлчөмү	Ырды түшүнө билүүсү; Ырды талдай алуусу; Ырды жаттоого кызыгуусу; «Балдар ырлары» түшүнүктөрүн аныктоосу; Ырдагы идеяны чечмелөөсү; Чыгарманын текстиндеги түшүнүксүз сөздөрдү түшүнүүгө жетишүүсү; Ырдын негизинде тарбиялык таалим алуусу.

Педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө балдар ырларын окутуу технологияларынын модели иштелди. Буларды биз төмөнкү сүрөттө көрсөтүп беребиз.

Сүрөт 2.4 – Мектепте балдар ырларын окутуу технологияларын өркүндөтүүнүн модели

Бул моделди ишке ашыруунун технологиялары:
Адабият таануу багытында: балдар ырларынын максатын, спецификасын ар тараптуу өздөштүрүү; фольклордогу, акындар чыгармачылыгындагы, профессионалдуу адабияттагы балдар ырларынын айырмаларын, окшоштуктарын жеткире билүү; балдар ырларынын идеялык-тематикалык өзгөчөлүктөрүн ажырата алуу; балдар ырларынын жанрдык өзгөчөлүктөрүн айырмалай билүү; авторлордун стилдик өзгөчөлүгүн, чыгармачылык индивидуалдуулугун жакшы ажырата алуу; балдар ырлары боюнча адабиятчылардын, сынчылардын иштерин үйрөнүү; балдар

ырларынын тексттерин окуу, алардын айрым бөлүктөрүн жатка үн кубултуп айтуу.

Дидактикалык багытта: балдар ырларын окутуу боюнча мугалимдин чыгармачылык тажрыйбага ээ болушу; балдар ырларын жанрдык белгилерине, тематикасына, акындардын чыгармачылык индивидуалдуулугуна карай окутуунун өзгөчөлүктөрүн билиши; ырдын текстин балдар айланасындагы турмуш менен байланыштыра алышы; ырды үйрөнүү процессинде окуучулардын оозеки жана жазуу кебин биримдикте айкалыштырып иш жүргүзүүсү; окутуу технологияларынын оптималдуулугу, көп түрдүүлүгү жана байлыгы; балдар ырларын талдоо учурунда башка предметтер менен интеграциялоо технологиялары ж.б.

Мына ушул талаптарды колдонуу гана азыркы окутуу процессинде балдар ырларын толук өздөштүрүүгө *педагогикалык шарттарды* жаратарын биздин изилдөөлөр көрсөттү.

Балдар ырларын окуучулардын кабыл ала албай жатышындагы негизги кемчилдиктер жана проблемалар биздин аныктоо боюнча төмөнкү таблицада берилгендер болду.

Таблица 2.8 – Балдар ырларын окуучулардын кабыл ала албай жатышындагы негизги кемчилдиктер жана проблемалар (% менен)

Мектеп, район	Темасы	Идеясы	Образдары	Тили
№17 Ю.А.Гагарин (Ош ш.)	25	15	13	47
№42 «Керме-Тоо» (Ош ш.)	20	21	14	45
№31 Курманжан датка (Ош ш.)	23	26	11	40
А.Эшматов (Кара-Суу)	29	25	13	33
С.Алайчы (Кара-Суу)	22	23	19	36
Орточо	23,8	22,0	14,0	40,2

Жогорудагы изилдөөнүн натыйжасын карап көргөндө окуучулар үчүн балдар ырларындагы лирикалык каармандын образы жана дагы башка образдарды түшүнбөй калуу 14,0 %, бул нерсе анчалык проблема жаратпайт, ал эми окуучулардын 23,8 %ы чыгарманын темасын, 22,0 %ы чыгарманын идеясын жакшы түшүнө албайт экен. Эң кызыгы Ош шаарындагы мектептердин окуучулары (47 %, 45 %, 40 %) балдар ырларынын тилин, поэтикасын, стилин түшүнүүдөн кыйналышат. Андыктан биз ар бир сабакта чыгарманын тилиндеги түшүнүксүз сөздөр менен иштөөнү колго алдык.

Жалпы абал белгилүү болуп, проблемалар аныкталгандан кийин биз эксперименталдык (тажрыйбалык) класстарга өзүбүз иштеп чыккан методикалык ыкмаларды жана жолдорду сунуш кылдык.

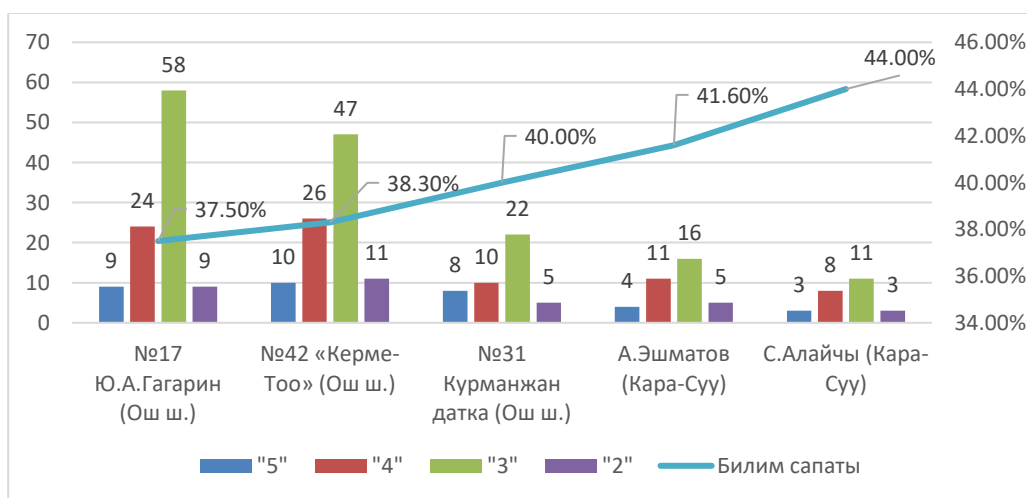
Алар: окутуунун жаңы интерактивдүү технологияларын сунуштоо; ырдын текстин кайра-кайра окуунун ар кандай формаларын өркүндөтүү; сөздүк жумуштарын көп жүргүзүү; окуучулардын чыгармачылык

активдүүлүгүнө кеңири мүмкүнчүлүк берүү; экспериментатор мугалимдерге адабияттын теориясы жана эстетика боюнча эмгектерди көбүрөөк сунуш кылуу; акындар менен жолугушууларды өткөрүү; балдарга балдар үчүн ыр жазуу тапшырмаларын берүү; окуу программасына, окуу китептерине кээ бир өзгөртүүлөрдү киргизүү; кошумча материалдарды көбөйтүү; кээ бир класстарга өзүбүз сабак өтүү; заманбап технологияларды (слайд, анимация, мультимедия, роликтдер, интерактивдүү оюндар ж.б.) кеңири колдонуу ж.б..

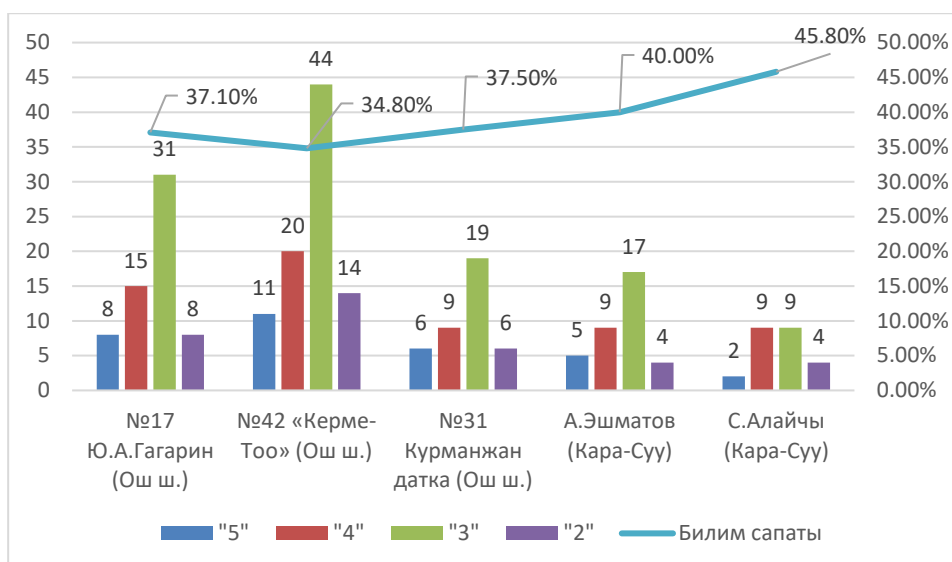
Педагогикалык эксперименттин башталышында 2-4-класстарды эки топко бөлдүк: биринчи топ – тажрыйба тобу, экинчи топ – байкоо тобу. Бул мезгилде али эксперимент үчүн материалдар берилген эмес болчу, эки топ тең бирдей эле шартта, бирдей эле методика менен окуп жатышкан. Натыйжа төмөнкү таблицада көрсөтүлдү. Т. – тажрыйба болуучу, Б. – байкоо болуучу класстар.

Таблица 2.9 – Балдар ырларын өздөштүрүү боюнча окуучулардын көрсөткүчү (тажрыйбага чейинки этап)

Мектеп	Класс түрү	Окуучу саны	Баалар				Көрсөткүч билим сапаты (%)
			«5»	«4»	«3»	«2»	
№17 Ю.А.Гагарин (Ош ш.)	т.	88	9	24	58	9	37,5 %
	б.	62	8	15	31	8	37,1 %
№42 «Керме-Тоо» (Ош ш.)	т.	94	10	26	47	11	38,3 %
	б.	89	11	20	44	14	34,8 %
№31 Курманжан датка (Ош ш.)	т.	45	8	10	22	5	40,0 %
	б.	40	6	9	19	6	37,5 %
А.Эшматов (Кара-Суу)	т.	36	4	11	16	5	41,6 %
	б.	35	5	9	17	4	40,0 %
С.Алайчы (Кара-Суу)	т.	25	3	8	11	3	44,0 %
	б.	24	2	9	9	4	45,8 %

Сүрөт 2.9 Балдар ырларын өздөштүрүү боюнча окуучулардын көрсөткүчү (тажрыйба класстары)

Сүрөт 2.10 Балдар ырларын өздөштүрүү боюнча окуучулардын көрсөткүчү (байкоо класстары)

Таблицадан көрүнүп тургандай, тажрыйба башталганга чейин Ош шаарындагы №17 Ю.А.Гагарин атындагы гимназия-мектебинде «5» жана «4» алгандар, б.а., билим сапаты тажрыйба тобунда 37,5 % болсо, байкоо тобунда 37,1 % болду, айырма 0,4 % ж.б. №42 «Керме-Тоо», №31 Курманжан датка атындагы орто мектептеринде, Ош областынын Кара-Суу районундагы А.Эшматов, С.Алайчы атындагы инновациялык-гимназия мектептеринде да тажрыйба тобу менен байкоо тобунун айырмасы билинген эмес.

Үчүнчү бап «Балдар ырларын окутуунун дидактикалык принциптери, методдору жана каражаттары» деп аталып, орто мектептин I-VII класстарынын окуу программасына сунуш кылынган, окуу китептеринде берилген балдар ырларын окутуунун ыкмаларын, каражаттарын жана жолдорун көрсөтүүгө арналган. «Балдар ырларын окутуунун дидактикалык принциптери» деп аталган 1-параграфта дидактикалык принциптердин мааниси тууралуу айтылып, методологиялык адабияттарга анализ берилет. 1-класста А.Токомбаевдин «Паровоз» деген ырын үйрөнүү процессинде акыл-эстүүлүк жана аң-сезимдүүлүк принциби кандайча ишке ашырылгандыгы көрсөтүлөт. Андан ары дидактиканын көрсөтмөлүүлүк принциби 2-класстын «Адабий окуу» китебиндеги Ж.Абдылдаевдин «Өзүң тап» деген ырында, системалуулук жана ырааттуулук принциби 2-класста Ж. Исабаеванын «Күн жана торгой» деген ырынын текстин үйрөнүү мезгилинде кандай ишке ашырылгандыгы баяндалат. Бышыктык (бекемдик) принцибин ишке ашыруунун жолдорун көрсөтүү үчүн А.Үсөнбаевдин «Комуз» деген ырын мисалга алсак, жеткиликтүүлүк принцибинин жол-жоболорун аныктоо үчүн Т. Кожомбердиевдин «Коёнек» деп аталган чыгармасына кайрылдык. Илимий принцип үчүн Т. Кожомбердиевдин «Жамгыр жыты» деген ырын талдап көрсөтсөк, теориянын практика менен байланышы принцибине Б.

Сарногоевдин «Эне тилин жакшы бил» деген ырын талдоого алдык, гумандуулук принцибине мисал кылып Т. Ражабалиевдин «Көпөлөк» деген ырын мисалга келтирдик. Тарыхка кайрылуу принцибине, улануучулук принцибине да аныктама берип, аларды сабакта ишке ашыруунун жолдорун көрсөттүк. Бирдан алынган мисалдар дидактикалык принциптер тууралуу теориялык аныктамалар менен айкалышта каралды.

2-параграф «Мектепте балдар ырларын окутуунун методдору жана каражаттары» деп аталат. Бул бөлүмдө «метод», «каражат» түшүнүктөрүнүн педагогикадагы маанисин чечмелөө менен балдар ырларын окутуудагы натыйжалуу методдорду жана каражаттарды сунуштадык. Балдар ырларын үйрөтүүдөгү жаттоо методуна кеңири анализ бердик, себеби бул метод азыркы мектептерден жылдан жылга сүрүлүп калууда. Методду ишке ашыруунун жолун 3-класстан Б.Асаналиевдин «Мурас», 4-класстан ошол эле автордун «Арстан менен күрөшкөндө» деген ырынын мисалында көрсөттүк. Андан ары текстти көркөм окуу, текстти комментарийлеп өздөштүрүү, чыгарманын маанисин ачып берүү, тексттин негизинде сүрөт тартуу жана жазуу жумуштарын жүргүзүү, текстти бөлүктөргө бөлүп план түзүү, аңгемелешүү сыяктуу салттуу методдор менен инновациялык технологиялар, интерактивдүү методика (дебат, «акыл чабуулу», оюн, викторина, тест, ромашка гүлү, Венндин диаграммасы, кластер түзүү ж.б.) д.у.с. окутуунун ыкмалары жана жолдору, каражаттары сунуш этилет. Балдар ырларын окутууда жогорудагыдай инновациялык технологияларды, алардын ичинде интерактивдүү сабактарды уюштуруу чоң мааниге ээ. Мындай чыгармаларды окутуу процессинде төмөнкүдөй *ишмердүүлүктөр* ишке ашырылат: окуучулардын окурмандык маданияты калыптанат; окуучулар адабий-теориялык компетенттүүлүккө ээ болот; окуучулардын сөз байлыктары, кеп маданияты өсөт; балдар ошол ырлардын тарбиялык функцияларынын таасирин көрөт.

Ага жетишүүнүн технологиялары: ырды жаттоо; ырдын идеясын аныктоо; ырдагы ойду бала өз турмушу, өз дүйнөсү менен байланыштыруу; образдарды талдоо; каармандарга баа берүү; ырдын поэтикасын талдоо; ырдын тилдик байлыктарын аңдоо; ошол ырга окшош ырларды таап, окшоштуктарын ачып берүү; автордун ыры менен бирге эле анын автобиографиясы тууралуу маалыматтарды топтоо; ырды кара сөзгө айландырып айтып берүү же ырдын негизинде дил баян, эссе жазуу; ошол ырдын балдар адабиятына кире тургандыгын, балдар ыры катары спецификасын аныктоо ж.б.

Методдору: ырды окуу жана түшүнүү; ырдагы сүйлөмдөрдү, сөз айкаштырын өзгөртүп түзүү; ырдын мазмунун кара сөзгө айлантып айтып берүү ж.б.

«Акындардын ырларын талдоо процессинде алардын чыгармачылык индивидуалдуулугун ачып берүүнүн ыкмалары жана жолдору» деп аталган 3-параграфта Т.Сатылгановдун, Б.Алыкуловдун, Нурмолдонун, Жеңижоктун санат-насыят, үлгү ырларын окутууда алардын чыгармаларынын дидактикалык мазмунун, түздөн-түз балдарды тарбиялоо үчүн акыл айткан идеяларын талдап көрсөтүү технологиялары ачылып берилүү менен, мындай чыгармаларды көркөм окуу, автор тууралуу маалыматтарды топтоо, Венндин диаграммасын толтуруу, акын колдонгон көркөм сөз каражаттарын табуу, тексттеги диалектикалык сөздөрдүн маанисин түшүндүрүү, эссе жазуу, ырлардын үзүндүлөрүн жаттоо сыяктуу ыкмалар жана жолдор сунушталат, алардын жүрүшү баяндалат. Андан ары Тоголок Молдонун «Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы» деген ыр формасындагы тамсилин 3-класста, «Телибай тентек» деген ырын 4-класста, «Алкы жаман карышкыр», «Арстандын күчүгүн асыраган Мышык», «Иттин доолдай тиктирем дегени» тамсилдерин 6-класста окутуу ишмердүүлүгү каралат. Алыкул Осмоновдун «Түлкү менен каздар», «Китептин душманы», «Китепти сүй», «Көпкөк көпөлөк», «Балдар жана турналар», «Кыргыз тоолору» деген ырларын окутуу процессинде мектеп окуучуларына этикалык, экологиялык тарбия берүү үчүн жаныбарлар менен балдарды ассоциациялоо, мисалы, ийнеликке карата «Ийнелик, ийнелик, иш кылуудан ийменип, кыш болгондо карды ачып, жатып калат ийменип» («Ийнелик») деп, жай бою чардап жүрүп, кыш келгенде жатып калган ийнеликтин образы менен кыш камын ойлобогон, жалкоо, жатып ичер адамдын образын берсе, кумурсканы болсо «Кумурска, кумурска, кыйын экен жумушка, талыкпаган мээнеткеч, татынакай турмушта» («Кумурска») деп иштемчил, мээнеткеч адамга салыштырат. «Бөк, бөк, бөдөнөм», «Кулой, кулой, торпогум», «Тору тай», «Гай күлүк» ж.б. ырларында акын жан-жаныбарлардын жашоосун кылдат байкаган натуралист экендигин көрсөткөндүгү, «Калпычы Канымгүл» деген ырда балдардын мүнөзү диалог аркылуу берилгендиги жана акындын ушундай өзгөчөлүктөрүн мектеп окуучуларына ачып берүүнүн зарылдыгы ушул бөлүмдө баяндалат.

Ар бир лирикалык чыгармадан аны жазган автордун инсандык сапаттары, жеке «Мени» көрүнөт да алардын башкаларга окшобогон чыгармачылык индивидуалдуулугу чагылдырылат. Мына ошол акындын башка акындардан өзгөчөлөнүп турган жеке почерки сабактарда кандайча ачылыш керектиги тууралуу методикалык иштердин системасы ушул бөлүмдө көрсөтүлөт. Бул бапта Тоголок Молдонун, А.Осмоновдун, Т.Кожомбердиевдин балдар ырларын окутуу багытында методисттер С.Рысбаевдин, С.Батаканованын, С.Момуналиевдин, М.Абдыкадырованын эмгектери, Б.Батыркуловдун тажрыйбасы талдоого алынат.

«Жалпы билим берүүчү мектептерде балдар ырларын окутуунун технологияларын өркүндөтүүнүн педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү» деп аталган 4-баптын *«Балдар ырларын окутууда предметтин ички жана предметтер аралык сырткы байланыштарды интеграциялоо технологияларын өркүндөтүү»* деп аталган биринчи параграфында предметтик ички жана предметтер аралык сырткы байланыштарды ишке ашыруу принцибин көрсөтүп, М.Алыбаевдин «Коңур күз», К.Жуманазаровдун «Нан», Ч.Иманалиевдин «Кышкы чилде», Т. Самудиновдун «Үч аяз», М.Жангазиевдин «Сүрөтчү аяз», Т.Самудиновдин «Көктөм ыры», «Май айы», А.Кыдыровдун «Сулуу май» ж.б. ырларын окутууда предметтик ички байланышты ишке ашыруу жана Мекен таануу, кыргыз тили предметтери менен интеграциялап окутуунун технологиялары сунушталды. Кыргыз жеринин табияты сүрөттөлгөн 1-класстын «Алиппе» китебиндеги Жеңижоктун «Суу», Ж.Бөкөнбаевдин «Кыргыздын Ала-Тоосу», 2-класстагы Ж.Исабаеванын «Соң-Көл жайлоосунда», 4-класстан Ж.Бөкөнбаевдин «Кыргыздын Ала-Тоосу», Э.Ибраевдин «Бишкегим», А.Исаевдин «Сары-Челек» ж.б. ырларын окутууда живопись, фото искусствосу жана музыка менен байланыштыруунун заманбап технологиялары көрсөтүлдү. Мындай интеграциялоо окуучулардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн арттырып, дүйнөнү бүкүлү (целостное) кабылдоого жардам берет, алардын эмоционалдык сезимдерин өстүрүп, эстетикалык табитин жогорулатат. «Оп майда», «Бекбекей», «Шырылдан» ырларын 6-класста музыка жана адабият предметтеринин мугалимдеринин катышуусунда интеграцияланып окутуунун тартиби, жүрүшү баяндалат. Андан ары интеграцияланган блоку анализдөөнүн схемасы, балдар ырларын окутууну интеграциялоо үчүн предметтер жана материалдар (4-класстын мисалында) таблица түрүндө көрсөтүлөт.

2-параграфты *«Оюн ырларын окутуу процессинде оюн технологияларын заманбап шарттарга ылайык өнүктүрүү»* деп алдык. Мектепте окутулуучу оюн ырлары, биринчиден, элдик оюн ырлары («Тай-тай» «Салбилек», «Ак терек, көк терек» ж.б.) болсо, экинчиден, эгемендүүлүк жылдарынан кийин көбүрөөк жазыла баштаган акро ыр, шарада, анаграмма, логогриф, метаграмма деген сыяктуу сөз оюндары, тамгаларды жылыштырып ойноо ишмердүүлүктөрү. Мындай чыгармалардын балдар турмушундагы мааниси, аларды дене тарбиясындагы гана эмес, акыл-эс, эстетикалык тарбиядагы ордун көрсөттүк. Сабактарда оюн ырларын, анын ичинде Т.Самудиновдун «Билесиңби, сен, албетте, билесиң» деген ырын интерактивдүү технологиялар менен окутуунун иштелмесин сунуш кылдык жана жалпы эле мындай тематикадагы балдар ырларын окутуунун өзгөчөлүктөрүн көрсөтүп бердик.

Оюн ырлары – балдар ырларынын бир формасы, ал кызыктуулугу, жаш окурмандардын таанып-билүү, акыл-жүгүртүү ишмердүүлүгүн жогорулатууга кошкон салымы менен мектеп практикасына улам көбүрөөк аралашып жатат жана мына ушул процесстин эффективдүү технологиялары ушул бапта конкреттүү мисалдардын негизинде тастыкталды.

3-параграф «Окутуунун заманбап технологияларын өркүндөтүү аркылуу балдар ырларын үйрөтүү процессинде окуучулардын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу» деп аталат. Компетенттүүлүк азыркы замандын окутуу процессинин максатына койгон негизги талабы. Балдар ырларын окутуу менен мугалим окуучуларга дүйнөнү таанып билүүгө, поэтикалык чыгармалардын эмоционалдык-эстетикалык күчүн сезүүгө үйрөтөт, эне тилинин байлыктарын колдоно билүүгө, ырларды окуп, түшүнө билүүгө көнүктүрөт. Мына ошол балдар ырлары менен окуучулардын компетенттүүлүктөрү кандай багытта, кандайча калыптана тургандыгы таблицалар аркылуу чагылдырылды.

Таблица 4.3 – Балдар ырларын окутуунун мазмуну, максаты жана милдеттери

Балдар ырларын окутуу		
Окутуунун мазмуну	Окутуунун максаты	Окутуунун милдеттери
Текст окуу; Тексттин мазмунун талдоо; Автор тууралуу маалымат билүү; Тексттин көркөм сөз каражаттарын талдоо; Диалог түзүү; Монолог түзүү; Тексттин негизинде план түзүү; Текстти кайра түзүү; сөздүк жумуштары; Тексттин мазмуну боюнча фото, сүрөт, видео, аудио, слайд ж.б. каражаттар менен иштөө;	Ырдын маанисин түшүнүү; Ырдын темасын түшүнүү; Ырдын поэтикасын аңдоо; Акындын эне тилиндеги сөз байлыктарын колдонуусун билүү; Окуучулардын эмоционалдык сезимдерин өстүрүү; Окуучулардын эстетикалык табитин жогорулатуу; Балдардын сөз менен иштөө жөндөмүн өнүктүрүү;	Окуучулардын өз оюн так, таамай айта билүүсүнө жетишүү; Ар кандай поэтикалык текстти туура түшүнө билүүгө көндүрүү; Окуучулардын поэзия, проза, драма деген үч текти айрымалоого көнүктүрүү; Окуучулардын лирика менен эпиканын өзгөчөлүктөрүн түшүнүү даражасына жетишүү; Балдар ырларындагы эмоционалдуулукту, экспрессивдүүлүктү окуучулардын аңдап билүүсүнө жеткирүү ж.б..

Текстке байланыштуу музыка угуу ж.б.	Окуучулардын кеп маданиятын өстүрүү ж.б..	
--------------------------------------	---	--

Жогоруда көрсөтүлгөн балдар ырларын окутуунун максаты, милдети, мазмунунан улам мындай чыгармаларды үйрөтүү аркылуу окуучулар жетише турган компетенттүүлүктөр келип чыгат. Компетенттүүлүк окуп үйрөнүүнүн негизинде бул же тигил максатка жетүүгө ээ болуу, жетишкендиктин деңгээли. Ал аркылуу окуучунун канчалык алган билимин турмушта пайдалана алуусу, башкалардын ишмердүүлүгүн өзүнө ала алгандыгы аныкталат.

4-параграф «Балдар ырларын окутуу аркылуу окуучулардын окурмандык кызыгууларын өркүндөтүү технологиялары» деп аталат. Бул бөлүмдө балдар ырларынын окуучулардын окурмандык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруудагы ролу көрсөтүлөт. «Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн «Кыргыз адабияты» боюнча предметтик стандартта» [<http://edu.gov.kg>, 457] азыркы адабиятты окутуунун негизги каражаты окуучуларды автор менен көркөм адабий текст аркылуу байланыштырылышы айтылат. Окуучулардын билимин баалоо боюнча эл аралык изилдөө борбору (PISA) уюмунун изилдөөлөрүнө ылайык Кыргыз Республикасынын кыргыз тилинде окуган балдарынын текстти окуу жана түшүнүү деңгээли башка өлкөлөргө караганда өтө төмөн. Мунун башкы себептеринин бири – мектеп мугалимдери адабий окуу жана адабият сабактарында көркөм текстти талдап, мына ошол талдоо процесси аркылуу алардын окурмандык кызыгууларын ойгото албай жаткандыгы менен байланыштуу. Соңку учурда эл аралык USAID уюму «Бирге окуйбуз» деген, «Роза Отунбаеванын демилгеси» коому «Жайлоо бала бакчалары» аттуу ж.б. бир катар долбоорлорду иштетип, алар балдарды көркөм китеп окуу маданиятына үйрөтүүгө кызыктырып келет. Бирок даде болсо көркөм адабий китеп окуу ишмердүүлүгү совет учурундагы деңгээлге жетпей келгендиги белгиленип жүрөт. Ушул көрүнүштү оң жолго тартууда кыргыз адабияты сабагы, андагы биз сөз кылып жаткан балдар ырлары чоң ролду аткарууга тийиш. Балдар ырларын окуп-үйрөнүүдө окуучулардын окурмандык көндүмдөрүн (читательские умения) калыптоо өзгөчө чоң мааниге ээ. Бул процесс көркөм чыгарма өтө татаал, көп катмарлуу система, көрүнүш экендигин тастыктайт. Бир эле балдар ырларында идея, тема, композиция, образ, поэтикалык тили, автордук позиция сыяктуу көп кырдуу нерселер бар, мына ошолордон чыгарма куралат. Окурмандык көндүмдөргө ээ болуу бул – ар кандай чыгарманы туура түшүнүп, туура талдап, андан эстетикалык, руханий тарбия алууга жетишүү. Мунун бир канча түрлөрү бар: ырдын көркөм сүрөттөө каражаттарынын чыгармадагы функциясынын кандай мааниси бар

экендигин кабыл алуу; акын чагылдырып жаткан турмуш кандайча ишке ашып жаткандыгын, б.а., турмуш чындыгы менен адабий көркөм чыгарманын карым-катышын билүү; ырдагы эмоциянын өсүү динамикасын сезүү; ырдын композициясын түшүнүү; ырдагы поэтикалык каражаттарды (уйкаш, ыргак, куплет, интонация, пауза ж.б.) туура андоо; автордун ички сезимдерин түшүнүү, туя билүү; автордук позицияны таба алуу; чыгармадагы берилген негизги ойду кармай алуу ж.б.

Жогорудагы ишмердүүлүктөр бири-бири менен тыгыз байланышкан болуп, балдар ырларын талдоонун, окуучулардын окурмандык көндүмдөрүн калыптандыруунун негизин түзөт. Ал мугалимдин жана окуучунун адабият таануу боюнча алган билимдерине, эстетикалык табитине, турмуштук тажрыйбасына байланыштуу. Бул максатка жетүү класстагы адабият сабагы менен гана чечилбейт, комплекстүү иш-аракеттерди талап кылат, алар: көркөм адабий чыгармаларды көп окуу; адабият таануу багытындагы эмгектер менен таанышып туруу; массалык-маалымдоо каражаттарынын материалдарын кабылдоо; жазуу жумуштарын ар дайым аткаруу ж.б.

Мында окуучунун өз алдынчалуулугу да чоң мааниге ээ, ал кандай чыгарманы окуп жатат, эмне максатта окуп жатат, ошол китептен кандай руханий канааттануу, эстетикалык рахат алат – ошолорду андай билүүсү зарыл. Диссертацияда 4-класста М.Жангазиевдин «Кумурскалар коому» деген ырын окутуунун технологиялары сунушталып, окурмандарды калыптандыруудагы Б.Абдухамидова, А.Батыркулова, К.Акматов сыяктуу тажрыйбалуу мугалимдердин сабактары талдоого алынып, жыйынтыкталат. Ал эми окурмандык компетенттүүлүктөрдүн калыптануусунун чен-өлчөмдөрү (критерийлери) жана көрсөткүчтөрү төмөнкүлөр: мотивациялык: окуучуларда балдар ырларын окууга муктаждыкты пайда кылуу; өз алдынча ырларды ылгап, таап, окуй берүүгө түртүү; когнитивдик: балдар ырларынын адабий-теориялык өзгөчөлүктөрүн андап түшүнүү, текстти толук кабыл алуу; ырлардын кара сөз, драма менен айырмасын билүү; ишмердүүлүккө (деятельностный) ээ болгон маалыматтар менен иштей алуу; окуунун деңгээлин жогорулатуу.

Окуучулардын окурмандык компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун *педагогикалык шарттары* – ал компетенттүүлүктү ар бир чыгармадан чыгармага баскычтар боюнча өнүктүрүп отуруу, ал үчүн натыйжалуу, сапаттуу, аң-сезимдүү, берилгендик менен окуу. Мында мугалим менен окуучунун, китепканачы менен окуучунун биримдиги чоң мааниге ээ. Алар бул ишмердүүлүктү натыйжалуу ишке ашырууда инсанга багыттап окутуу, билим берүүнү өнүктүрүү технологияларын кеңири пайдаланат.

ЖАЛПЫ ЖЫЙЫНТЫК

Адабият адам пайда болгондон тартып эле ошол адамдардын ички дүйнөсүн башка адамдарга сөз өнөрү аркылуу, сөздүн күчү менен туюнтууга кызмат кылып келет. Дал ушул адабияттын бир бөлүгү балдарга арналган ырлар болуп эсептелип, андай чыгармалар оозеки формада болсун, төкмөчүлүк өнөрүндө болсун, профессионал жазма акындардын чыгармачылыгында болсун кеңири жаратылып, балдардын курак өзгөчөлүгүнө байланыштуу жөнөкөйлүгү, түшүнүктүүлүгү, балдардын дүйнөсүнө жакындыгы, жогорку идеясы, күчтүү көрүнгөн тарбиялык, таалим берүүчүлүк функциясы менен айырмалант. Мындай чыгармалар кайсы заман, кайсы доор болбосун өз керектөөчүлөрүн таап, медреселер, мектептер пайда болгондо атайын окутууга киргизилген. Азыр мындай чыгармалар окуу программаларында жана окуу китептеринде олуттуу орунду ээлейт.

Биздин диссертациялык изилдөө мектепте балдар ырларын окутуу проблемасына арналуу менен мугалимдердин адабий-теориялык, кесиптик компетенттүүлүгүн, чыгармачылык ишмердүүлүгүн жогорулатууга жардам берет. Балдар ырларын талдоо процессинде окуучулардын адабий түшүнүгүн, тилдик байлыктарын, эстетикалык табитин, турмушту аңдап билүү деңгээлин көтөрүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн технологияларын көрсөтөт.

Диссертацияда иштин максатына, милдеттерине ылайык изилдөөбүздөн төмөнкүдөй *жалпы жыйынтыктарды* чыгардык:

Биринчи милдет балдар ырларынын табиятын, спецификасын, ааламдашуу доорундагы таалим-тарбиялык функцияларын аныктап, аларды системалаштыруу болгондуктан, ага ылайык балдар ырлары жалпы адабияттын курамында турган, бала деген курактагы адамдардын бир бөлүгүнө арналган, сюжети жана композициясы жөнөкөй, тарбиялык мааниси таасын көрүнгөн поэтикалык чыгармалар. Балдар ырлары бөбөктөргө, кенже мектеп жашындагы жеткинчектерге жана өспүрүмдөргө арналгандыгына карап өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ. Азыркы ааламдашуу доорундагы массалык маданияттын таасиринде турган кыргыз балдарынын мекенчил, адептүү инсан болуп калыптанышы, эне тилин сүйгөн адам болуп жетилиши үчүн балдар ырларынын мааниси чоң. Көрүнүктүү маданий ишмерлер бала чагында адабияттын таасиринде чоңойгон, тилекке каршы, азыркы мектеп окуучулары көркөм чыгармаларды, алардын ичинде балдар ырларын аз окуп калды. Мунун себептеринин бири – мектепте балдар ырларын окутуунун илимий-методикалык деңгээлинин жогорулабай жатышы.

Экинчи милдет балдар ырларын окутуунун изилдөөнүн материалдарын, методдорун, методологиясын аныктоо, аларды темага ылайык жыйынтыктоо болду, бул багытта проблеманын философиялык, адабият таануучулук жана педагогикалык, психологиялык таянычтарын, б.а., методологиялык

негиздерин аныктап көрсөтүп, темабызга тиешелүү көптөгөн окумуштуулардын эмгектерине анализ берилди, алардын изилдөөлөрүнүн приоритеттүү багыттары биздин диссертациябыздын илимий жоболорун иштеп чыгууга илимий база түзүп берди. Теманын материалдары катары «Алиппе», «Адабий окуу», «Адабияттык окуу» китептеринде сунушталган балдар ырлары пайдаланылды.

Үчүнчү милдет мектептерде балдар ырларын окуп-үйрөнүүнүн тарыхын жана аны окутуунун эволюциясын анализдөө багытында негизинен окуу программаларындагы, окуу китептериндеги балдар ырларынын сунушталышын талдоо, советтик учурдагы жана эгемендүүлүк жылдарындагы окуу-нормативдик документтерди үйрөнүү төмөнкү тенденцияны көрсөттү: ХХ кылымдын 20-30-жылдарында балдардын жана чоңдордун сабатын ачууга көмөк кылуучу балдар ырлары аз болгондуктан, фольклордук тексттер жана котормо чыгармалары көп берилген, деги эле советтик учурда балдар үчүн саясий тема биринчи орунга чыккан, Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алгандан кийин, окутууда улуттук сезимге таасир этүүчү, кыргыз турмушунун ар кандай көрүнүштөрүн чагылдырган жана балдардын күнүмдүк тиричилигинен алынган ырлар, пейзаждык лирика көбөйгөн. Демек, жалпы орто билим берүүчү кыргыз мектептеринде балдар ырларын окуп-үйрөнүүнүн тарыхына, изилденишине обзор берүү бул процесстин диалектикалык динамикасын тастыктады.

Төртүнчү милдет балдар ырларын окутуу боюнча мектеп мугалимдеринин иш тажрыйбаларын, ишмердүүлүктөрүн үйрөнүү, талдоо, илимий багытта жалпылоо эле. Бул багытта биз алдыңкы мугалимдердин сабактарына катыштык, ал сабактарды талдоо менен илимий изилдөөбүздө алардын натыйжаларын пайдаландык. Мындай милдетти аткаруу биздин эмгектин практикалык маани-маңызын тереңдетти жана ойлорубуздун аргументтүү чечилишине көмөк көрсөттү.

Кыргыз балдар ырларын окутуунун салттуу жана жаңычыл технологияларын анализдеп, жеке тажрыйбаларды иштеп чыгып, мектеп практикасына сунуштоо диссертациябыздын **бешинчи милдети** болуп, бул милдетти аткаруу үчүн чыгармаларды талдоонун ар түрдүү ыкмаларын, жолдорун, каражаттарын сунуш кылдык, аларды колдонуу үчүн I-VII класстардан ондогон балдар ырларын окутуу процессин тандап алдык. Бул милдетти ишке ашыруу процессинде биз балдар ырларын окуучуларга жеткирүүдө оптималдуу технологияларды, ал чыгармаларды окуп-үйрөнүүдөн улам окуучуларда пайда болгон компетенттүүлүктөрдү тастыктадык.

Алтынчы милдет сунушталган методикалык ыкмалардын, жолдордун натыйжалуулугун эксперимент аркылуу текшерүү болгондуктан Ош

областынын жана Ош шаарынын мектептеринде педагогикалык сынак жүргүздүк, ал жүргүзгөн сынактар биз сунуш кылган педагогикалык технологиялардын эффективдүүлүгүн ырастады.

Практикалык сунуштар:

1. Балдар ырларын артисттердин, акындардын көркөм окуусунда CD, DVD дисктер түрүндө таратуу жана аларды интернетте жарыялоо зарыл.
2. Балдар ырларынын өз алдынча адаптацияланган хрестоматияларын массалык нускада басып чыгаруу керек.
3. Балдар ырларын окутуу боюнча методикалык колдонмолорду, алдыңкы тажрыйбаларды жыйынтыктаган эмгектерди жарыялоо кажет.

Биздин диссертация балдар ырларын мектепте окутуу боюнча алгачкы гана изилдөө, демек, тема дагы да тереңдетилүүгө, ар бир автор же ар бир класс боюнча конкреттештирилип изилдөөгө алынууга тийиш деген ойдобуз.

Диссертациянын мазмуну төмөнкү эмгектерде чагылдырылган:

Китептер:

1. **Саттарова, А.Т.** Адабий көркөм окуу [Текст]: Усулдук колдонмо. /А.Т.Саттарова. – Ош: «Ош технологиялык университетинин басма борбору» – 2011. – 70 б.
2. **Саттарова, А.Т.** Балдар ырларын окутуунун дидактикалык принциптери [Текст]: Илимий-усулдук колдонмо /А.Т.Саттарова. – Ош. – 2017. – 90 б.
3. **Саттарова, А.Т.** Балдар ырларынын табияты, мектепте окутуунун теориясы жана тарыхы [Текст]: Илимий-усулдук колдонмо /А.Т.Саттарова. – Ош. – 2017. – 118 б.
4. **Саттарова, А.Т.** Балдар ырларын мектепте окутуунун технологиялык негиздери [Текст]: Монография /А.Т.Саттарова. – Бишкек. –2018. – 204 б.

Илимий макалалар:

5. **Саттарова, А.Т.** Кыргыз мектептеринин окуу китептериндеги балдар ырларынын берилиши [Текст] /А.Т.Саттарова. – Известия ОшГУ. – Ош. – 2013. – №1. – 214-218-бб.
6. **Саттарова, А.Т.** Мектепте дидактикалык чыгармаларды окутуудагы эске алынуучу жагдайлар жана окшоштуктар [Текст] /А.Т.Саттарова // Материалы международной научно-технической конференции «Современное состояние, направления, развитие инженерной техники и технологии» посвященные 50-летнему юбилею ОшГУ им. М.М.Адышова и объявленному Указом Президента КР «Году укрепления Кыргызской государственности». – Известия ОшГУ. – Ош – 2014. – №2. – 243-246-бб.
7. **Саттарова, А.Т.** Мектепте Тоголок Молдонун чыгармаларын окутуудагы өзгөчөлүктөр [Текст] /А.Т.Саттарова – Известия ОшГУ. – Ош. – 2016. – №1. – 77-80-бб.

- 8. Саттарова, А.Т.** Требования, предъявляемые к изучению стихотворений для детей [Текст] /А.Т.Саттарова. – Multidisciplinary scientific edition International Academy Journal Web of Scholar, Poland, Warsaw № 9 (18), Vol.2, December 2017. – 29-33 стр.
- 9. Саттарова, А.Т.** Особенности представления детских песен и стихов в учебниках «Литературное чтение» [Текст] /А.Т.Саттарова. // В сборнике: Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. Сборник статей по материалам V международной научно-практической конференции. – Москва, 2017. – №5 часть 1. – 154-162 стр.
- 10. Саттарова, А.Т.** Эволюционные пути обучения детских песен [Текст] / А.Т.Саттарова. – Международный научно-практический журнал «Интеграция наук» № 11 (15), Москва, декабрь 2017. – 17-20 стр.
- 11. Саттарова, А.Т.** Классификация и обучении детским песням [Текст] / А.Т.Саттарова // В сборнике: SCIENTIFIC ENQUIRY IN THE CONTEMPORARY WORLD: THEORETICAL BASICS AND INNOVATIVE APPROACH Research articles. Science editor R. Draut. San Francisco, 2017. – 19-24 стр.
- 12. Саттарова, А.Т.** Балдар адабиятынын спецификасы жана изилдениши [Текст] / А.Т.Саттарова. – Известия ВУЗов Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – №6. – 180-182-бб.
- 13. Саттарова, А.Т.** Балдар оюн ырларын окутуунун жаңы технологиялары [Текст] /А.Т.Саттарова // 2017-жылдын 24-декабрында ОшМУда өткөн «Этнопедагогика – заманбап социумдагы этномаданий дөөлөттөрдү сактоонун фактору катары» деп аталган темадагы эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – ОшМУнун жарчысы. – Ош: 2017. – Атайын чыгарылыш (8). – 94-99-бб.
- 14. Саттарова, А.Т.** Балдар ырларын окутуунун тарыхый эволюциясы [Текст] /А.Т.Саттарова. – Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – №6. – 178-179-бб.
- 15. Саттарова, А.Т.** Детская поэзия, ее жанровое своеобразие и воспитательное значение изучения [Текст] /А.Т.Саттарова. – Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – Москва. – № 07 (июль) часть 1. – 2017. – 36-39 стр.
- 16. Саттарова, А.Т.** Анализ представленности детских песен и стихов в учебниках «Алиппе» [Текст] /А.Т.Саттарова. – Интернаука: научный журнал. – Москва. – № 24 (28). – 2017. – 29-32 стр.
- 17. Саттарова, А.Т.** Детские песни и стихи в учебниках 20-30 годов XX века [Текст]/А.Т.Саттарова. – Интернаука: научный журнал. – Москва – № 21 (25). – 2017. – 9-11 стр.

- 18. Саттарова, А.Т.** К вопросу о методах обучения загадок [Текст] /А.Т.Саттарова. – Научная дискуссия: инновации в современном мире. – Москва – №5 (64). – 2017. – 43-48 стр.
- 19. Саттарова, А.Т.** Классификация детских песен [Текст] / А.Ж. Муратов, А.Т.Саттарова. – Научное обозрение. Педагогические науки. – 2017. – № 6-2. – С. 316-319; URL: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=1730>.
- 20. Саттарова, А.Т.** Исторический путь обучения детским песням и стихотворениям [Текст] / А.Ж.Муратов, А.Т.Саттарова. // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2017. – № 6-2. – С. 302-306; URL: <https://science-pedagogy.ru/ru/article/view?id=1727>.
- 21. Саттарова, А.Т.** Балдар ырларын окутуудагы жаңы, салттуу технологиялар [Текст] / А.Т.Саттарова. – Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2017. – №9. – 184-186-бб.
- 22. Саттарова, А.Т.** Балдар ырларын окутуунун жол-ыктары [Текст] /А.Т.Саттарова. – Известия ВУЗов Кыргызстана. – Б.: 2017. – №8. – 175-177-бб.
- 23. Саттарова, А.Т.** И.Арабай уулунун китебинде балдар ырларынын берилиши [Текст] А.Т.Саттарова. – Жусуп Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. – Бишкек, 2017. – №3 (91). – 116-119-бб.
- 24. Саттарова, А.Т.** Дидактические принципы изучения стихотворений для детей [Текст] / А.Т.Саттарова // В сборнике: Инновационные подходы в современной науке. Сборник статей по материалам VIII международной научно-практической конференции. – Москва, 2017. – «Интернаука». – №8(8). – 9-56 стр.
- 25. Саттарова, А.Т.** Технологии обучения детских стихотворений в начальных классах [Текст] /А.Т.Саттарова. – Multidisciplinary scientific edition International Academy Journal Web of Scholar, T.4. № 1(19) , Vol.4, January 2018. – 33-36 стр.
- 26. Саттарова, А.Т.** Балдар ырларынын бөлүнүштөрү [Текст] / А.Т.Саттарова. – Кыргыз тили жана адабияты: окутуунун инновациялык технологиялары. – Бишкек, 2018 – №9. – 33-36-бб.
- 27. Саттарова, А.Т.** Технологии осуществления внутрипредметных и межпредметных внешних связей при обучении детским песням и стихотворениям [Текст] /А.Т.Саттарова // International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA. – 2018. – № 07(63):232. – С.133-136
- 28. Саттарова, А.Т.** Теоретические и методологические задачи в обучении детских песен в школе [Текст] /А.Т.Саттарова. – International Scientific Journal. Theoretical & Applied Science. – Philadelphia, USA. – 2018. – № 07(63):232. – С.137-140.
- А.Т.Саттарованын «Балдар ырларын мектепте окутуунун технологиялык негиздери» аттуу темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги**

боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: балдар адабияты, балдар адабиятынын спецификасы, балдар ырлары, поэзия, текстти интерпретациялоо, компетенттүүлүк, окутуунун технологиялык негиздери, окутуудагы жаңы технологиялар, адабий талдоо, автордук идея.

Изилдөөнүн максаты: мектептерде балдар ырларын окутуунун технологияларын теориялык жактан негиздөө жана аларды практикага киргизүүнүн жолдорун иштеп чыгуу, иштелип чыккан сунуштардын натыйжалуулугун педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү.

Изилдөөнүн объекти: окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстарындагы «Алиппе», «Адабий окуу», V-VII класстардагы «Адабияттык окуу» сабактарында балдар ырларын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: жалпы билим берүүчү мектептердин окуу программаларына сунуш кылынган балдар ырларын окутууну өркүндөтүүнүн технологиялык негиздери.

Изилдөөнүн методдору: илимий изилдөөлөрдү теориялык-методологиялык талдоо; нормативдик документтерди окуп үйрөнүү; байкоо, анкета, тестирлөө, аңгемелешүү, алдыңкы тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ жана синтез, моделдөө, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: мектепте балдар ырларын окутуунун технологиялары заманбап талаптарга ылайык адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип ырааттуу түрдө, алгачкы жолу иштелип чыкты; балдар ырларын окутуунун тарыхы, учурдагы абалы, өзгөчөлүктөрү, буга чейинки изилдениши атайын максатта талдоого алынды; балдар ырларынын мектептин окуу программаларында, окуу китептеринде берилиши, бул багытта методисттердин, мугалимдердин тажрыйбаларын анализдөө дүйнөлүк педагогиканын методологиясына ылайык өркүндөтүлдү; мектепте балдар ырларын окутуу технологияларынын биз колдонгон түрлөрү педагогикалык эксперименттен өткөрүлүп, практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: балдар ырларын окутуу кыргыз адабияты мугалимдеринин сабагын, балдар акындарынын чыгармачылыгын өркүндөтүүгө жардам берет. Биздин сунуштар, табылгалар окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда жана университеттерде курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда тиешелүү адистерге көмөк көрсөтөт.

РЕЗЮМЕ

диссертации А.Т. Саттаровой «Технологические основы обучения в школе детским стихам» по специальности 13.00.02 – теория и методика

обучения и воспитания (кыргызская литература) на соискание учёной степени доктора педагогических наук

Ключевые слова: детская литература, специфика детской литературы, детские стихотворения, поэзия, интерпретация текста, компетентность, технологические основы обучения, новые технологии в обучении, литературный анализ, авторская идея.

Цель исследования: теоретическое обоснование технологий обучения в школе детским стихам и разработка путей претворения их в практику, а также проверка эффективности разработанных рекомендаций в процессе педагогического эксперимента.

Объект исследования: процесс обучения детским стихам на уроках литературного чтения и кыргызской литературы.

Предмет исследования: совершенствование методики преподавания кыргызской литературы, в частности, методики анализа и изучения детской поэзии на уроках литературы в начальном и среднем концентралах кыргызской школы.

Методы исследования: теоретико-методологический анализ научных исследований; углублённое изучение нормативных документов; наблюдение, анкетирование, тестирование, собеседование, изучение передового опыта, анализ, синтез, моделирование, педагогический эксперимент.

Новизна научного исследования: впервые в систематическом плане разработаны с опорой на требования и последние достижения литературоведения и педагогических наук технологии обучения в школе детским стихам; в специальных целях проанализированы история обучения детским стихам, нынешнее состояние, специфика и уровень исследованности; осуществлён анализ презентации детских стихов в школьных учебных программах, учебниках, а также опыт учителей и методистов в данной сфере; учебные технологии обучения детским стихам в школе прошли педагогический эксперимент и рекомендованы в практику.

Практическое значение исследования: наши разыскания помогут улучшить работу учителей кыргызской литературы по обучению стихам для детей, а также дадут толчок творчеству поэтов в данном направлении. Наши находки и рекомендации будут способствовать улучшению учебных программ, учебников, методических пособий и окажут содействие преподавателям университетов в их работе по руководству курсовыми, дипломными, магистерскими работами.

ABSTRACT

of the Thesis for majoring 13.00.02 in theory and technique of training and education (Kyrgyz literature) for Doctor of Education Degree of A.T. Sattarova on theme: «Background Technology of teaching children's verses at school»

Keywords: children's literature, specifics of children's literature, children's poems, poetry, interpretation of the text, competence, technological bases of training, new technologies in training, literary analysis, author's idea.

Subject of the Thesis: theoretical justification of techniques to teach children children's verses at school and development of ways of their implementing into practice, and check of efficiency of developed recommendations in the course of the pedagogical experiment.

Object of the Thesis: process of teaching children's verses at lessons of literary reading and the Kyrgyz literature.

Research methods: theoretical and methodological analysis of scientific research; in-depth study of regulatory documents; observation, questioning, testing, interview, studying of the best practices, analysis, synthesis, modeling, pedagogical experiment.

Novelty of scientific research: for the first time on a systematic basis techniques of teaching children's verses at school are developed taking into account requirements and the last achievements of literary criticism and pedagogical sciences; history of teaching children's verses, present condition, specifics and level of study are analyzed for the special purposes; analysis of presentation of children's verses in school training programs, textbooks and experience of teachers and guidance counselor in this sphere is carried out; educational technologies of teaching children's verses have passed pedagogical experiment at school and are recommended to use in practice.

Practical value of the research: our research will help to improve work of teachers of the Kyrgyz literature on teaching verses for children, and will give an impulse to works of poets in this direction. Our findings and recommendations will promote improvement of training programs, textbooks, study guides and will render assistance to teachers of the universities in their work on supervision of term papers, graduation theses, master's theses.